

Válka, Josef

Pracovní síla ve vrchnostenském hospodářství a "druhé nevolnictví"

In: Válka, Josef. *Hospodářská politika feudálního velkostatku na předbělohorské Moravě*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 99-135

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119333>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV.

PRACOVNÍ SÍLA VE VRCHNOSTENSKÉM HOSPODÁŘSTVÍ A „DRUHÉ NEVOLNICTVÍ“

Formy práce používané na velkostatku — roboty — obecné robotní povinnosti — specifikace robot — cesty zvyšování robot v předbělohorské době — systém robot na některých panstvích v 2. pol. 16. století — roboty koncem předbělohorského období — námezdní práce na velkostatku — krátkodobý nájem — zdroje krátkodobých pracovníků — jejich pracovní podmínky — dlouhodobý nájem — sirotci a poddaní jako zdroj čeledí — převaha nucených forem práce — roboty a nucená práce jako součást nevolnictví v předbělohorské době.

Při sledování hospodářské politiky feudálního velkostatku v oblasti pracovní síly nám půjde především o to, jakých forem práce se v předbělohorském období používalo ve vrchnostenském hospodářství a v jakém byly vzájemném poměru. Dále budeme sledovat otázku, jakým způsobem byly potřebné pracovní síly získávány, jak působila zvýšená potřeba pracovní síly na postavení poddaných, zejména zda můžeme v předbělohorské době mluvit o nevolnictví.

V naší literatuře nebyla sice problematice pracovní síly v 16. století věnována žádná zvláštní studie, ale všechny práce o struktuře feudálního velkostatku a postavení poddaných se jí porůznu zabývaly.¹ Převážně však byla pracovní síla ve vrchnostenském hospodářství dosud studována z hlediska poddaných. Zvláště velká pozornost byla věnována řešení otázky, do jaké míry zatěžovaly poddané roboty. Při tom byla vždy počítována — bez ohledu na nedostatek teoretického objasnění — úzká souvislost robot a nevolnictví, i když se závěry značně rozcházely. Dospěl-li např. v polovině 19. století Chlumecký k závěru, že sedlák na Moravě byl v předbělohorské době „mit Grund und Boden entlohnte Arbeiter des Grundherrn“,² setkáme se u Krofty³ s názorem, že roboty v této době nebyly příliš velké, neboť u celolánků dosahovaly pouze několika dní do roka.

Starší i novější literatura se však shoduje v názoru, že rozvoj vrchnostenského hospodářství vedl v 16. století k růstu robot. Na růst robot a nároků na pracovní sílu poddaných v důsledku rozvoje vrchnostenského hospodářství upozornil již Pekař.⁴ Také Hrubý konstatoval, že rozvoj vrchnostenského hos-

podářství, zejména pak rybníkářství, měl za následek zvýšení pracovních povinností poddaných.⁵ I nejnovější práce o postavení poddaných v předbělohorské době poukazují na růst robot v 16. století, ale celkově se stále shodují v tom, že ve srovnání s dobou pobělohorskou roboty v této době poddané ještě příliš nezatěžovaly.⁶

Poměrně menší pozornost byla věnována otázce námezdní práce. Její existence na feudálním velkostatku je známa a některé práce se pokoušejí zjistit i její rozsah. Míka na příklad poukázal na to, že námezdní práce měla v celkovém objemu práce na jihočeských panstvích významné místo, nevyužil však bohužel bohatých rožmberských registratur k podrobnějšímu rozboru pracovní síly v celém jejím rozsahu.⁷

Vycházejí z ekonomických rozborů klasiků marxismu-leninismu, poukázal Míka také na úzkou souvislost roboty s nevolnictvím. Ve svých pracích polemizuje proti starším právně-historickým koncepcím nevolnictví a vyslovuje názor, že o nevolnictví lze mluvit pouze tehdy, když roboty převažuje v systému feudální pozemkové renty.⁸ Vzhledem k tomu, že v předbělohorském období ještě roboty nepřevažovala, nelze tu podle jeho názoru o nevolnictví mluvit. V polemice proti tomuto názoru jsem se snažil poukázat na to, že při analýze postavení poddaných a nevolnictví musíme brát v úvahu nejen robotu ve vlastním slova smyslu, ale i nucenou námezdní práci poddaných a jejich právní postavení.⁹

Zajímavým způsobem řešil otázku pracovní síly v předbělohorských Čechách J. Petráň. Rozbor předpisů o pohybu poddaných, které považuje za pokusy o regulaci trhu pracovní síly spojil s problematikou demografickou a pokusil se zjistit, do jaké míry mohly tyto předpisy zabránit odchodu poddaných z panství do zaměstnání. Ukázal, že v některých oblastech Čech a ve velkých městech nemohly předpisy o připoutání zabránit rozvoji námezdní práce, že se přes tyto předpisy trh práce rozvíjel.^{9a} Na Moravě ovšem dosud materiál podobný postup neumožňuje.

Při sledování problematiky pracovní síly z hlediska vrchnostenského hospodářství jsme ve výhodě proti studiu zatížení poddaných robotou, poněvadž většina pramenů je vlastně sepisována přímo z tohoto hlediska. Políže však vyvstanou, pokoušíme-li se zjistit konkrétní množství jednotlivých forem práce, použitých ve vrchnostenské výrobě, poněvadž výkazy skutečně realizovaných pracovních dnů jsou stále zcela vzácnou výjimkou. Můžeme tedy objasnit charakter jednotlivých forem práce, cesty zvyšování robot, pracovní poměry při námezdním poměru, ale pro stanovení množství jednotlivých forem práce nám většinou zbývá jen odhad.

Rozvoj vrchnostenského podnikání, k němuž došlo během 16. století, způsobil zvýšenou potřebu pracovních sil na feudálním velkostatku. Bylo zde zapotřebí práce různého zaměření:

1. Zemědělské práce, především sezónní, jako příprava polí pro osev, sklizeň obilí a mláčení, senoseč, práce na vinicích, sklizení chmele, stříhání ovcí a pomoc při výlovu rybníků.

2. Pomocné práce při stavbách a udržování vrchnostenských objektů, a to jak při výstavbě a přestavbě panských sídel, tak zejména při stavbách hospodářských budov, rybníků, vodních děl apod.

3. Značně se zvyšovaly nároky na dopravu (stavebního materiálu, dřeva, obilí či vína) na poměrně velké vzdálenosti, při čemž základním dopravním prostředkem zůstává selský povoz.

4. Různé práce řemeslnické, zvláště z oboru řemesel stavebních, kovářství, kolářství, provaznictví a bednářství, ale také řemesel potravinářských a oděvnických, a to v rámci potřeb samotné vrchnosti a zaměstnanců.

5. Dále na feudálním velkostatku vzrůstala potřeba stálých zaměstnanců, a to jak pro různé funkce správní, tak i na dvorech při ošetřování dobytka, ve vrchnostenských podnicích jako pivovarech, rybníkářství apod., a zejména v důlních a hutních podnicích, pokud vrchnost přistoupila k tomuto druhu podnikání.

6. Zůstávala nebo se dokonce i rozšiřovala oblast různých poddanských služeb, zejména při lovu.

Jakým způsobem uspokojoval feudální velkostatek tuto stále se zvyšující potřebu pracovních sil? To je jeden ze základních momentů, určujících nejen ekonomický charakter feudálního velkostatku, ale i postavení poddaných.

Teoreticky bylo možno zajistit rostoucí potřebu pracovní síly buď zaváděním a rozšiřováním renty v úkonech nebo zaměstnáváním námezdních pracovních sil. Obě tyto formy pracovního vztahu byly v 16. století známé a měly pro velkostatek svoje výhody i nevýhody a rozličné možnosti rozvoje.

Feudální velkostatek musel nutně používat robotu a námezdní práci vedle sebe. K používání roboty zcela zákonitě vedla nízká technika a malá produktivita základních odvětví zemědělské výroby, především polnohospodářství.¹⁰ Primitivní středověká technika, kterou velkostatek nepřekonal, způsobovala, že při velkém rozsahu vrchnostenského hospodářství bylo ve výrobě zapotřebí velkého množství jednoduché práce. Zaplacení této práce by bylo ohrozilo rentabilitu vrchnostenského hospodářství, i když vezmeme v úvahu její tehdejší nízkou cenu. To byl hlavní ekonomický důvod, který velkostatek nutil k rozšiřování roboty přesto, že robotu jako nucenou neplacenou práci nutně musela mít nízkou kvalitu. Robotou tedy musela být zajišťována základní masa jednoduchých pracovních úkonů.

Na druhé straně však roboty nemohly již apriorně zajistit všechny práce ve vrchnostenském hospodářství. Při robotě totiž je poddaný spjat se svým gruntem, jehož držba a hospodářství mu zajišťuje reprodukci základních životních prostředků. Může tedy vrchnosti odvádět svou nadpráci nebo jen její část, a to jen ve formě práce, kterou ovládá, tj. ve formě zemědělské práce nebo nekvalifikované pomocné práce jiné. Robotou tedy velkostatek nemůže zajistit potřebu stálých pracovníků, potřebu kvalifikované a řemeslné práce a takovou práci, kde přímo záleží na kvalitě jejího provedení. Kromě těchto ryze ekonomických důvodů vedou k používání námezdní práce i další okolnosti, především to, že rozvoj vrchnostenského hospodářství může předběhnout rozvoj roboty a dále i to, že potřeba pracovní síly na velkostatku je někdy taková, že její plné zajištění robotou by ohrozilo existenci poddanského hospodářství. Může nastat i situace, kdy velkostatek roboty ani plně nevyužije a volí raději námezdní práci z důvodů její vyšší efektivnosti. Posléze musel velkostatek počítat s odporem poddaných proti robotám.

Feudální velkostatek byl tedy nucen používat v určitém rozsahu námezdní práci. Nehledě na existenci a rozšiřování roboty, používal jí v poměrně širokém rozsahu. Zde by při volném působení ekonomických faktorů mohly vzniknout velmi nepříznivé poměry. Velkostatek se musel snažit překonat ve sféře námezdní práce dvě základní nebezpečí:

1. případný nedostatek námezdních sil;

2. rozvoj trhu práce, který by mohl působit na růst mezd. K překonání těchto úskalí mohl feudální velkostatek použít jednak přinucení vlastních poddaných k námezdní práci, jednak státního zákonodárství a státního vlivu na regulaci námezdních poměrů a výše mzdy. Vytváří se tedy kategorie nucené námezdní práce a jsou vydávány čelední řády, regulující trh práce.

Již ve 13.—15. století existovala roboty vedle převažujících peněžních a naturálních dávek jako součást feudální pozemkové renty. V této době však byly pro roboty charakteristické dva rysy:

1. poměrně malý rozsah robotních povinností poddaných, související s malým rozsahem vrchnostenského hospodářství. Některé vesnice na velkých panstvích zřejmě k vrchnostenským podnikům vůbec nerobotovaly;

2. specifikace a smluvní charakter mnoha robotních povinností.

Tato druhá zvláštnost vyplývala z celkového postavení držitelů gruntů v době převahy peněžní renty a zavádění emfyteutického práva. Poddanský svazek nabýval některých rysů pozitivního zákona a poddanské povinnosti byly pevně stanoveny.¹¹ U peněžních a naturálních povinností byla jejich výše zcela přesná. Určení roboty již vzhledem k samotné její podstatě tak přesné nebylo. Základem pro ně byl zřejmě rozsah vrchnostenského hospodářství v době

uzavírání emfyteutické smlouvy. Roboty byly určovány tak, aby stačily zabezpečit v té době existující vrchnostenské hospodářství; vedle toho však byla vždy část robot, zvláště tzv. služby, stanovena pouze obecně podle potřeb feudála. Důležité však je to, že v době převahy peněžní renty a emfyteutického práva zřejmě zanikl nárok vrchností na libovolné používání pracovní síly poddaných a že roboty byly spjaty s držbou poddanského gruntu a odstupňovány podle jeho velikosti.

Některé roboty byly kodifikovány přímo smluvně a v listinách nebo byly jako závazná norma zapsány do urbárů. I v těch případech, kdy poddaní neměli na roboty písemné privilegium, byla výše robot normována, a to tradicí po desetiletí a staletí opakovaného procesu. Smluvní specifikace a tradice byly pro poddané velmi výhodné, jakmile se velkostatek začal pokoušet o zvyšování robotních povinností.

Specifikace robotních povinností byla provedena různým způsobem. Jejím základem mohlo být buď poddanské hospodářství a jeho velikost nebo rozsah vrchnostenského hospodářského objektu, k němuž celá vesnice byla povinna vykonávat potřebné roboty.

Při prvním druhu specifikace měl každý poddanský grunt podle své velikosti, tj. podle lánové výměry, stanoven určitý počet pracovních dnů konkrétních pracovních úkonů do roka. Tak byly určovány především roboty polnohospodářské — senoseč, práce na vinicích, na chmelnicích, ve stodolách atd. — a roboty dopravní: podle velikosti gruntu měl poddaný do roka dovézt určitý počet for obilí s pole, dřeva z lesa nebo vyvézt určité množství hnoje atd.

Při specifikaci, vycházející z vrchnostenského hospodářství, byly celé vesnici stanoveny určité pracovní úkoly; někdy byla práce rozdělena na pěší roboty, které vykonávali sedláci bez koňských potahů, a na „roboty koňské“ pro sedláky s potahy. V tomto případě tedy robotovala celá vesnice na určitém vrchnostenském objektu tak dlouho, až byla stanovená práce vykonána; počet pracovních dnů určen nebyl. Za těchto okolností bylo velmi důležité, zda byl blíže určen rozsah vrchnostenského objektu např. stanovením výměry polí k celkovému obdělání nebo délka strouhy k udržování (na severní Moravě se pro tyto výměry k robotám užívalo názvu „mesla“), nebo zda se robota stanovila jako práce ke dvoru či rybníku bez jakéhokoli bližšího určení.

Konečně mohly být roboty stanoveny také tím způsobem, že poddaní měli vykonávat určitý druh práce podle potřeb vrchnosti, např. pomáhat při stavbách, při stříhání ovcí, při výlovu rybníků, při dovozu dřeva.

Všechny tyto druhy specifikace se obyčejně vyskytují vedle sebe. Tak poddaní jedné vesnice mají např. určeny roboty podle velikosti gruntů, tj. na každý grunt určitý počet dní na orání, sklizení či svoz obilí a zároveň celá vesnice robotuje k rybníkům, stříhá ovce apod.

Ať již byla specifikace provedena jakýmkoli způsobem, byla vždy pro

feudální velkostatek nevýhodná. Při specifikovaných robotách totiž měl feudální velkostatek k dispozici určitý počet pracovních dní konkrétní práce, odpovídající potřebám velkostatku v době, kdy byla specifikace prováděna. Tyto potřeby však byly překonávány rozšiřováním a zakládáním dvorů a rybníků, novými požadavky na dopravu atd. Za této situace bylo cílem snah velkostatku dosáhnout neomezeného využití pracovní síly poddaných. Je přirozené, že ani nyní nemohly jít požadavky velkostatku tak daleko, aby ohrozily existenci poddanského hospodářství, a že bylo nutno stanovit určitou hranici. O to se pokoušely v některých zemích již v 16. stol.¹² a v Čechách a na Moravě v 17. a 18. století robotní patenty. Tyto patenty a jiná celozemská nařízení však legalisovaly určitý počet robotních dnů v týdnu bez jejich konkrétního určení, což přirozeně bylo pro velkostatek daleko výhodnější.

V předbělohorské době nebyly zemským právem stanoveny roboty na určitý počet dní. Roboty spadaly do patrimoniálního práva, a tak na každém panství a v každé vesnici o ně bylo jednáno zvlášť. Přesto však můžeme pozorovat vytváření určitých norem, platných pro celou zemi. Nebyly teoreticky propracovány ani kodifikovány, ale setkáváme se s nimi v názorech současníků, a což je důležitější, byly jako normy respektovány v soudní praxi. Na důležitost soudní praxe a právní teorie při zvyšování robot v Německu poukázal již Engels.¹³ Působil zde silně vliv římského práva, které do feudálního prostředí přenašelo některé zásady, používané při otroctví. My zde otázku pronikání norem římského práva do poddanského práva 16. stol. řešit nemůžeme. Máme totiž k dispozici pouze ojedinělé hlasy feudálů a výroky zemského soudu v poddanských přích; jejich právní hodnotu bude nejdříve musít osvětlit právní věda.

Soudní praxe, representovaná jednáním a výroky zemského soudu, i hlasy současníků se shodují na tom, že poddaní mají robotovat podle svých povinností a mimo tyto povinnosti nemají být přetěžováni. Co však znamenala v pojetí zemského práva povinnost? Právě na vymezení a pojetí této povinnosti poddaných závisely do značné míry cesty zvyšování robot v předbělohorské době.

Předbělohorská soudní praxe a právní teorie do povinností poddaných zahrnuje:¹⁴

1. Specifikované robotní povinnosti poddaných v různých odvětvích vrchnostenského hospodářství, potvrzené určitým právně platným způsobem. Nejvýhodnější pro poddané je listinné privilegium na určité roboty, zápis v zemských deskách, prodejních odhadech nebo zápis v urbáři. Takovému vymezení povinností má platnost i u pozdějších majitelů panství bez nutnosti potvrzení každým novým vlastníkem. Avšak i písemně potvrzené roboty ztrácely v pojetí zemského soudnictví platnost a závaznost pro vrchnosti, jakmile poddaní bez odporu vykonávali „proti“ svým privilegiím určité roboty navíc.

2. To již souvisí s pojetím tradice jako kodifikace v předbělohorské soudní praxi. Tradice v pojetí zemského soudnictví sloužila jen feudálnímu velkostatku: např. ve výše zmíněném případě, kdy poddaní robotovali nad svá privilegia, se tradice ihned stává právní normou. Naproti tomu nebývá tradice soudní praxí uznávána tehdy, když slouží poddaným proti zvyšování robotních povinností. Soudy prostě uznaly pravidlo, že jen ty roboty, které jsou potvrzeny privilegiem nebo jiným právním aktem, mají platnost normy, která nemá být zvyšována. Poddaní se snažili dokazovat před soudem tradičnost svých povinností prostřednictvím svědků, ale tato svědeckví měla velmi relativní platnost a nenahrazovala u soudu písemné privilegium.

3. Povinnost robotovat podle potřeb vrchnosti se prosazuje zejména při některých pracích; mají svůj původ ve službách a pomoci feudálovi a jeho sídlu. Patří sem především pomoc poddaných při stavbách. Jde tu o všeobecně rozšířenou povinnost poddaných pomáhat při stavbě a opravách feudálova obydlí. Ve starších dobách byla tato povinnost velmi nepravidelná a k jejímu využití docházelo jen velmi zřídka, takže poddané ani příliš nezatěžovala. V 16. století však feudálové rozšířili tuto povinnost, která se původně týkala jen obydlí, na všechny stavby, zejména na stavby hospodářských budov, rybníků apod. Na tyto povinnosti se nevztahovalo ani určení tradicí, ani písemná specifikace robot, pokud ovšem nebyla učiněna smlouva přímo o roboty stavební.

Všeobecnou povinností, kterou poddaní musili vykonávat kdykoli podle potřeb vrchnosti, byla pomoc při honech. Poddanské spory ukazují, že zde zdaleka nešlo jen o vzrušující zábavu. Časté hony, na které se musely vypravit celé vesnice, zabíraly cenný čas sedláků a jejich rodinných příslušníků a mobilisovaly zároveň jejich povozy na přivážení tenat a odvoz ulovené zvěře.

Za všeobecnou povinnost, nezávislou na specifikaci robot, bylo považováno rovněž předání z dodaného vrchnostenského materiálu. Každá selka musila napříst 1 až 3 klubka příze do roka. Na pravidelnost této povinnosti nejlépe ukazuje to, že poddaní musili za předání odevzdávat stanovený plat, když jim nebyl dodán materiál.

4. Pokud poddaní neměli na robotu žádné obdarování a pokud požadovaná robota nespadala do kategorie služeb, měli robotovat podle potřeb feudála „s přihlédnutím k mírnosti“, což je zajisté vymezení velmi problematické. Teorie a soudní praxe tedy v tomto případě prosazuje plné oprávnění velkostatku na využití pracovní síly poddaných robotou, při čemž se doporučovala dohoda s poddanými, která pak mohla být realizována ve formě nové specifikace. „Přihlédnutí k mírnosti“ mělo smysl spíše ekonomický než etický a hlavně nemělo nijak ohrozit existenci poddanského hospodářství.

5. V právní teorii a v soudní praxi však nárok na pracovní sílu nekončil ani „obdarováním“, po stránce právní naprosto vyhovujícím, nebo službami.

Feudální velkostatek v předbělohorské době nezrušil platnost privilegií, ale prosazoval zásadu, že poddaní musí „mimo své povinnosti“ robotovat ve vrchnostenském hospodářství „za plat“. To bylo hledisko, jehož realizace znamenala přechod od roboty k nucené námezdní práci.

Poddaní především poznali výhodu privilegií na specifikované roboty a snažili se jich dosáhnout. Ze druhé poloviny 16. a z počátku 17. století máme doklady celé řady nových specifikací, kterých bylo dosaženo buď „obdarováním“ nebo soudním výrokem .

Roku 1552 požádali poddaní z Vesky Žibřida Boboluského z Bobolusk, aby jim dal list na roboty, které dělají k petrovickému dvoru. V listině jsou uváděni jednotliví poddaní, z nichž každý má stanoven určitý počet dní zemědělských prací. Tak na příklad „Fojkel 4 dni oře, 3 dni žne, 3 dni seče, 2 dni hrabe, 8 vozův obilí aneb sena přivéztí má a 14 vozův hnoje vyvéztí“. Dále má celá vesnice bez bližšího určení vykonávat tyto roboty: „obilí odvéztí neb přivéztí, kdy jim pán rozkáže, . . . ve dvoře petrovském ploty hraditi, lepiti a pošivat, . . . povoz dříví véztí a jiné potřeby, když jich potřeba jest ke stavení, . . . trávu poséci, ohrabati a sbíratí.“ Selky jsou povinny „len všechen vypleti, vytrhati a drhnouti, vydírati ploskunky i konopě, dva dni na zahradách . . . pléti, zelí saditi, okopávati, řepu kopati; . . . každá selka 3 loktě přize napřísti.“ Zahradníci pak chodí se sedláky na pěší robotu, „žnou a rozkydávají hnůj, když se jim rozkáže“. Na závěr vrchnost slibuje, „že nebudú větších robot mně jakožto pánu svému dědičnému i erbům a potomkům mým k dvoru Petrovskému povinni dělati, než jakožto list tento zní a šířeji zavírá, nyní a na časy budoucí“.¹⁵

Roku 1571 předstoupili před biskupa Viléma poddaní ze vsi Rychvaltic u Příbora, „ve vsi poniženosti a poddanosti prosíce, abychom od nich z určité a jmenovité roboty přijali a jim za ně náš list dáti ráčili, tak aby mimo ty a takové roboty nyní i na budoucí časy od nás ani budoucích potomkův našich biskupův Olomúckých a držitelův té dědiny vejše potahování nebyli“. Biskup jejich žádosti vyhovuje „vzhlednouce na jejich ponižené prosby a chťice tomu, aby tím lépe a snáze pod námi seděti a živnosti svých hleděti a povinností nám odbývatí mohli“. Mají nadále obdělávat jednu roli ke dvoru, konat všechny potřebné práce k rybníčkům u vsi, každý má dovézt dvě fůry dřeva, oplétat zahradu a chodit na hon. K jiným robotám nemají být nuceni, „kromě povozy k stavení pěšky i koňmi, jakž obyčej v této zemi jest“.¹⁶

Poddaní z vesnice Spytihněvu a Topolné u Napajedel „seděli v plných robotách, nemajíce jich vykoupené“. Roku 1582 požádali biskupa Stanislava, aby od nich přijal roboty „určité a jmenovité“. Podle listiny jim vydané mají tyto povinnosti:

1. odvázet víno z desátku polešovského;
2. každý sedlák 6 dní pěšky robotovat ke dvoru, jak se jim rozkáže;
3. každá hospodyně má napřísti 3 lokty přize;
4. povozy ke stavbám se omezují na půl míle od vesnice;
5. na hony mají nadále chodit jen do hor, náležejících ke vsi.¹⁷

R. 1599 nově vymezil Jiří Bruntálský z Vrba roboty ve vesnici Trnávce na panství Helfenštejského. Poddaní žádali, aby je osvobodil od „úplných a spravedlivě povinných robot“, které dříve vykonávali, totiž „k zámku Helfenštejnu a stavení všelikému, cihelní a vápenici pod týmž zámkem ležícím, k pivovaru tejskému a stavům Oseckým a tejským, k rybníčkům, mlejnům a při vycizování struhy a řek, jimiž se na rybníky a mlejny voda

vede, též potom ke dvorům panským, do kuchyně přivážením dřev, povozem všelijakých věcí, do Olomouce ježděním, piv, vína, odvážením a přivážením obilí mláčeného všelijakého z dvoru Tupeckého a jiných všech druhů mých, item mláčení obilí jakéhožkoliv činiti a vykonávati“. Kromě těchto úplných robot museli poddaní vykonávat spolu s jinými vesnicemi úplné roboty k nově zřízenému dvoru tupeckému. Vrchnost zbavuje poddané všech výše uvedených plných robot, „aby nikam jinam žádným způsobem v nižádné jiné roboty potahování a dohánění býti nemohli, než jedině tu při tom dvoře Tupeckým vedle těchž jim v tom k rovné pomoci přidaných tří dědiu“. Spolu s těmito dědinami mají poddaní z Trnávky:

1. vykonat všechny polnohospodářské a sklizňové práce na jmenovaném dvoře;
2. sklízet louky, patřící ke dvoru;
3. robotovat k opravám, stavbám a oplocování... „sumovně všeho všudy kromě mláčení a sem i tam odvázení aneb přivázení obilí mláčeného jakéhožkoliv při tom tupeckém dvoře, tak jakž se o tom napřed píše, odbývati a zouplna vedle jim na pomoc přidaných a na hoře oznámených tří dědin mých vyplňovati“. Dále budou povinni dovážet seno z jiných dvorů helfenštejnského panství, pokud nestačí zásoba sena, k opravám na oseckém splavu přivážet ročně 4 fůry stavebního materiálu; kdyby vrchnost stavěla v Lipníku obydlí, mají spolu s jinými vesnicemi přivážet k cihelnám dřevo; a konečně, kdyby turecké nebezpečí vyžadovalo zpevnění obrany helfenštejnského hradu, mají jako jiní poddaní robotovat k potřebným stavebním pracím.¹⁸

Roku 1609 dostali list na roboty poddaní ze vsi Nětčic na témž helfenštejnském panství. Poddaní si stěžovali, „kterakby veliká nerovnost při vykonávání robot, totiž hnojuv vožení a orání mezi nimi se nenacházela, tak že by jeden podle druhého obstáti nemohl, když ti, kteří méně rolí a menší živnosti mají, zároveň s možnějšími robotovati a vykonávati musejí, prosíce mne poddaně, abych nějakou rovnost v těch robotách... jistý nařízení učinil“. Listem je odstupňováno orání a vyvázení hnoje podle velikosti gruntů. Nadále má orat např. pololáník 5 záhonů, tříčtvrtník 6 záhonů a láník 8 záhonů „na jař v jednu a na ozim ve tři brázdy“. Ostatní plné roboty zůstávají nezměněny. Spolu s ostatními vesnicemi mají sklízet obilí na Podštátském dvoře, trhat konopí, napříst po 4 loktech příze z panského přediva, okopávat zeli, sklízet vyměřené jim louky, konat stanovené roboty pěší a koňské ke stavu, vozit dříví k pivovaru, dříví a kámen k vápence a 4 fůry dřeva ke kuchyni... „Což vše oni vděčně přijali, na tom přestali a tak a nejináč poddaně a poslušně že se zachovávatí chtějí, připověděli“.¹⁹

Poddaní ze vsi Savína „nejednou, ale množstvíkrátě skrze ponížené prosby vyhledávali“ svého pána Bernarta ze Zástřížl, „žádostivě mne prosíce, abych se s nimi o roboty koňské i pěší, kteréby oni pánu svému, erbům i potomkům mým budoucím... každého roku každý na budoucí časy činiti a vykonávati měli“. Pán jejich prosbě vyhověl pro jejich „povolnou poddanost a poslušnost“ a poradiv se se svými přáteli, rozhodl, aby savínští „v roboty všelijaké koňské i pěší, zouplna jich vykonávání potahování a nucení nebyli, skrzeva což u velikou chudobu vjiti a potomně i o živnosti své přijiti by museli“, než aby „určitě každého roku všickni rolníci a podsedníci jeden každý 5 dní žiti při dvoře haňovském obilí, jakékoliv se jim ukáže. Item hrach síci půldruhého dne, Item ovsy a ječmeny vázati tři dni. Item louky všecky, které při vsi Savíně pánu náležejí, trávy na nich kdy se jim koliv rozkáže posici, shrabati a rolníci, kteří koně mají, sena i otavy z týchž louk do dvora Haňovského odvézti povinni budou. A když pak ty všechny nahoru jmenované a v tomto listu zapsané roboty koňské i pěší každého roku vykonají a vyplní, nemají a nebudou povinni ani mně ani erbům a potomkům mejm, pánům a držitelům jich v žádnéjch robotách koňských ani pěších kromě robot k stavení všelijakejch podle jinejch lidí vykonávati, aniž více žádným vymyšleným způsobem potahování bejtí. Z lásky za tuto milost mají do smrti nynějšiho pána dva dni ročně navíc orati“.²⁰

Podobným způsobem byly podle místních tradic specifikovány roboty soudními výroky při poddanských sporech.

Specifikace povinností ve druhé polovině 16. století, k nimž jsme uvedli několik příkladů, se vesměs vydávají na žádost poddaných. Je zřejmé, že poddaní viděli ve specifikaci jistou záruku proti stoupajícím požadavkům vrchnosti. Specifikace ovšem zcela jasně vycházejí ze současných požadavků vrchnosti, z odhadu potřeby pracovní síly (vrchnost se o specifikaci často radí se zkušenými sousedy), a tuto potřebu zajišťují. Také soudní výroky jsou zřejmě zaměřeny ke krytí současného stavu a specifikace zde má zabránit jen dalšímu zvyšování robot. Ve smlouvách i ve výrocích se setkáváme s různými způsoby specifikace, od stanovení robot na počet dní konkrétních úkonů až k plnému zajištění daných hospodářských objektů robotní prací.

Názory na pracovní povinnost poddaných a soudní praxe ovlivnily metody, kterými se v předbělohorské době provádělo zvyšování robot poddaných. Pokud roboty nebyly smluvně nebo urbariálně specifikovány nebo pokud poddaní měli k některým hospodářským objektům „plné“ roboty, vyžadovaly vrchnosti pracovní sílu poddaných podle svých potřeb. Tak tomu bylo obecně při stavebních robotách apod. Při uplatňování těchto nároků záleželo pak jen na odporu poddaných. Tam, kde roboty byly vymezeny, používala vrchnost vedle toho ke zvyšování robot té metody, že poddaným udílela z titulu svého pozemkového vlastnictví a patrimoniální pravomoci různá oprávnění.

Takřka nikde se nesetkáváme s případem reluce peněžní a naturální renty na robotu. To ukazuje jednak na velkou stabilitu peněžní a naturální renty a na její již zmíněné značně vysoké hodnocení i přes její relativní pokles ve výnosu hospodářství. Vrchnostem nešlo o vzájemnou reluci forem feudální pozemkové renty, ale o její celkové zvýšení.

Poměrně často jsou nové roboty označeny jako roboty, které poddaní vykonávají dobrovolně. Sám Brtvín ve své příručce radí hospodářům, aby nenutili poddané robotovat jejich vlastními potahy „neb jest to veliká nespravedlnost, leč by na kom dobrovolně co obdržeti mohli“.²¹ Dobrovolné roboty jsou označovány jako nepovinné, jako roboty, vykonávané z lásky poddaných k vrchnosti. Tyto termíny však naprosto neodpovídají svému modernímu obsahu, nýbrž jsou prostě dobovým označením formy povinnosti. Poddaní snáze odolávali nátlaku vrchností na nové roboty, když dostali záruku, že nově žádané roboty budou vykonávat jen dočasně, že se z nich působením zákona tradice nestane trvalá povinnost. Proto si nové roboty nechávali zapisovat a potvrzovat do listin jako nepovinné. Listiny, vydané v tomto smyslu, ukazují, že se v průběhu 16. století z robot, žádaných jako občasná výpomoc, stávaly pravidelné povinnosti.

K „legálnímu“ zvyšování robot vrchnosti používaly stejných prostředků jako při zvyšování peněžních a naturálních platů.

Ve starší době se odúmrťe poddaným poskytovaly, jak jsme již viděli, buď bez náhrady, za jednorázovou sumu peněz nebo za trvalé zvýšení platu. Ve druhé polovině 16. století se stále častěji za odúmrť požadují roboty. Roku 1562 se například Zikmund Heldt z Kementu vzdává odúmrťi v městečku Velkých Němčicích s tím, že . . . „každého roku vinohrad můj v hoře Křišperku . . . sami všecek cožkoli potřeb v něm díla bude, zdělati, též kopati, dolovati, greftovati, víno sbíratí a všecko cožkoli u potřebného uzná, zúplna zdělati a obzvláště jeden každý, jak kdo sedí, půl dne seno neb votavu hrabati a pakli by hrabání potřeba nebylo, tehdy na to místo, což by se komu půl dne dělati rozkázalo, to učiniti povinni budou i na časy budoucí.“²² Biskup Vilém dal roku 1568 odúmrťní privilegium vsi Holáskám „prohlédajíc na to, že sou se nám volně a poslušně jakožto věrní poddaní o roboty na rolích pustého dvořečku, kteréž sme zase jako i předkové naši slavné paměti k užítku obrátili, podvolili.“²³ Zde tedy souvisí odúmrť s obnovením staré robotní povinnosti. Další Vilémovo privilegium vesnici Palkovicím z r. 1568 praví, že . . . „poddaní naši z tej dědiny povinni jsou nám oračky a všelijaké roboty na dvoře neb fojství při Prunšpirec skoupeném činiti a vykonávati tak, jakž se na místě našim s urozeným vladykem Jaroslavem Širakovským z Pěrkova, ouředníkem toho panství, snesli a při rejstřích důchodních Ukvaldských pro budoucí paměť zapsáno jest.“²⁴

Při obnovení privilegií vesnici Posvátnu odpustil v r. 1588 biskup Stanislav poddaným odúmrť, „. . . aby každý z nich, kteří role mají a koně drží, po třech fúrách hnoje ročně, slušně nabírajíc, na role z farhofu vyváželi, též i podsedníci každý z nich dva dni na poli, což by jim vzkázáno bylo, pleti, tolikéž rolníci po devíti měřicích obilí na prodej do Meziříče nebo do Hranic odvážeti.“²⁵

Podobně jako pro zavádění dávek a platů byly i pro zvyšování robot podkladem různé vrchnostenské regály a oprávnění. Nejvíce dokladů máme o robotách požadovaných za užívání lesa a pastvin.

Poddaní se často za pastvu uvolují k poměrně vysokým robotám. R. 1568 na příklad vrchnost uzavřela s vesnicí Třtěnice smlouvu, podle níž mohli poddaní pást na pozemcích pustých gruntů za tyto roboty z lánu: 4 dni orati, 2 dny žíti, 1 den řezati a 2 dny kopati na vinohradech; ženy mají kromě toho na vinohradech 1 den podlamovati a vázati a dále mají napřísti 2 přadena z vrchnostenského konopí. Každý poddaný má dva dny v roce práti a holiť ovce.²⁶ Klášter šternberský pustil r. 1576 lidem z Výšovic 2 rybníčky na pastvu za roční plat 40 zl., naturální dávky a robotu, určenou pro celou obec: „1 lán rolí kněžské a louku obecní plnými robotami robotovati a každoročně 4 provazce dříví do dvora z plumlovských aneb biskupských hor přivážeti.“²⁷ R. 1599 osvo-

bodil Mikuláš st. Kobylka z Kobylího poddaným vsi Vozdečka jisté lesy a chras-
tiny obecní s podmínkou, že každý poddaný, který má koně, bude ročně vy-
konávat 2 dny koňské roboty a každý podsedník 2 dny roboty pěší.²⁸ Na
„snažnou žádost“ poddaných ze vsi Kladné a Žiliny u Bojkovic dal jim Jan
Jetřich z Kunovic do užívání vyměřený kus lesa, začez měli poddaní mimo
své dosavadní povinnosti orat panskou roli, dovézt z hor po jednom voze dřeva,
sklidit louku a podsedníci 4 dni robotovat „jak se jim rozkáže“.²⁹

Dále se poddaní zavazují vykonávat nové roboty za povolení vlastních
nebo za omezení vrchnostenských šenků,³⁰ za lovení ryb v řece,³¹ za správu
sirotčích peněz,³² za přenechání vrchnostenského domu vesnici³³ atd.

Setkáváme se i s případy, kdy byly poddaným dosavadní platy za různá
oprávnění změněny na roboty. Roku 1569 potvrzuje Jaroš ze Zástřizl a na
Boskovicích poddaným ve vsi Skalici pastvu na svých skalických lukách, při
čemž dosavadní plat mění na roboty k vrchnostenskému dvoru a dovážení
dřeva.³⁴ Poddaní městečka Bystřice na panství Hynka st. z Vrbna uzavřeli
r. 1582 s vrchností smlouvu, podle které zaniká dosavadní plat s tím, že se
„uvolili každého roku dřevo plaviti od vsi Hlubočka až ke splavu bystrického
a z něj 2000 sáhů z řeky prací a nákladem svým vytáhnouti a sáhy uložití“.³⁵

Všechny roboty, které byly zvyšovány tímto způsobem, byly poměrně
přesně specifikovány, jak to vyplývá již ze samotného smluvního charakteru
těchto nových povinností.

Dosud jsme sledovali roboty, které poddaní vykonávali za držbu poddan-
ského gruntu jako součást feudální pozemkové renty. Během 16. století však na
venkově vzrůstal počet obyvatel, kteří poddanskou půdu neměli, popřípadě
měli jen nepatrnou výměru půdy, která nebyla zařazena do lánového systému.
Nejčastěji to byli podruzi na selských statcích, kteří se živili námezdní prací.
Toto obyvatelstvo bylo, jak ještě uvidíme, jedním z hlavních zdrojů nucené
námezdní práce; velkostatek však začal usilovat také o zatížení podruhů ro-
botou.

Biskupská instrukce pro mírovsko-svitavské panství z 60. let 16. století
zdůvodňuje roboty podruhů takto: „... na panství mírovském znamenitý počet
podruhů jest, kterýž ačkoli gruntův nemají a pod námi usedlí nejsou, všakž
proto dobytky chovají, s poddanými v pastvách všelijakých k živnostem náleži-
tých pohodlností z vůle užívají, řemeslo dělají a nám z toho žádných platů
nedávajíce a nicméně k ochraně naší a tvé se utíkají, a protož toho týmž po-
druhom, aby takové z vůle, kteréž ani usedlí a poddaní naší nemají, nad jiné
v svobodě užívati měli pustiti nemůžeme“; proto má úředník nechat podruhy
sepsat a všichni mají pod ručením dvou hodných rukojmí slíbit poddanost a
poslušnost; „... a když tak všichni podruzi zručení a v poddanost uvedeni budú,

na znamení poddanosti, aby každého roku každá osoba z nich do roku čtyry dni, a můž-li býti bez jich ublížení i co více při zámku neb dvořích robotovati, buď trávu séci, sena hrabati, anebo zbylo-li by co mimo potřebu dvorů jiná k zámku potřebná díla dělati povinni byli. A ženy jejich, každá z nich každého roku po 1¹/₂ loktu konopného plátina z našich konopí k ruce naší napředly.“³⁶

Roboty jsou zde tedy zdůvodněny jednak faktem samotného poddanství a „ochrany“ poskytované poddaným patrimoniální správou; a tehdy, mají-li poddaní dobytek, užíváním vrchnostenské půdy pastvou, tedy jako pozemková renta.

Je přirozené, že podruzi, kteří neměli půdu a byli existenčně závislí na nepřetržitém vykonávání námezdní práce nebo řemesla, nemohli mít velké roboty. Biskupská instrukce vyžaduje 4 dni do roka. Pokyny pro výroční soudy z r. 1607 uvádějí, že podruh, „... který by přes zimu v podružství byl, povinen jest pánu jeden den, co se mu koliv rozkáže, darmo robotovati. Pakli by se ten podruh odstěhoval, prve než by takovou robotu odbyl, tehdy hospodář jeho bude povinen sám za něj robotu vykonati“.³⁷ Při velkém počtu podruhů na mnoha panstvích v předbělohorské době tak významně rostl počet pracovních robotních dní. Podružské roboty měly při tom velkou výhodu v tom, že nebyly specifikovány na určitý pracovní úkon, takže vrchnosti jich mohly využívat libovolně podle svých potřeb.

V honbě za zvýšením počtu robotních pracovních dnů jsou roboty ukládány i původně svobodným vrstvám obyvatelstva, které dosud nebyly k pracovním povinnostem vůbec potahovány. Jde o svobodníky a obyvatele měst.

O zavádění robot u těchto vrstev obyvatelstva se dovídáme především ze sporů, jako byl např. spor s moravskými púhončými, many z vesnice Čech, s dvořáky z Rojetína a z většiny sporů s poddanskými městečky.³⁸

Nyní stojíme před otázkou, do jaké míry byla potřebná práce na feudálním velkostatku zajišťována robotou, jak byla robotní práce organizována na jednotlivých panstvích, ve kterých pracích a na kterých panstvích převládala robota a kde musel velkostatek používat námezdní práce. Tato otázka by do značné míry mohla být zodpovězena zjištěním, jakého stupně a rozsahu nabyla v předbělohorské době specifikace robot a jak se konkrétně prosadily názory na použití pracovní síly, tak jak je formulovala soudní praxe.

K tomuto účelu použijeme popisu robot v několika urbářích na velkých panstvích a zhodnocení robot v konfiskačních protokolech, kde je zachyceno i mnoho statků drobných.

Pro panství novojičínské a štramberské máme urbář s popisem robot z let 1558—1564.³⁹ Vrchnostenské hospodářství je v této době poměrně

málo rozvinuté. U žilinského třílánového dvora „se žádných koní nechová, lidi jsou povinni robotami jakž pak svá mesla vyměřena mají, zvoří, zasejí, radle zadělají a obilí i seno do stodol svezú, hnoje ze dvora vyvezú. Avšak mimo vyměřené spravedlivé roboty zuostávají role, na kteréž se pronajímati a platiti musí“. Na dvoře štramberském „mají lidé ze vsi Hodclavic, ze vsi Rohliny, ze vsi Vermířovic, ze vsi Mořkova, ze vsi Lybhoště od starodávna mesla svá vyměřena, na nichž oří, vláčí k ozimu i k jeří, na nichž žnú, sekú, s pole do stodol panských svezú a sklídí“. Městečko Štramberk obstarává ženské práce na zahradách. Část luk sklízíji poddaní robotou, ale „též sou jiné louky k témuž dvoru, kteréž se dvorskú čeledí sklídívá a panskými koňmi do stodol svezé“.

Většina vesnic tedy má svá „mesla“ vyměřena na dvorech, kde vykonává všechny své roboty; některé vesnice však mají roboty stanoveny na určitý počet dní konkrétních prací do roka. Jde zde tedy vesměs o specifikované roboty, které sice zajišťovaly většinu práce na dvorech, kde však i při malém rozsahu hospodářství musili být na doplnění najímání dělníci.

Dále bylo na panství několik poměrně malých rybníků. Udržovací práce byly vykonávány robotami tak, že poddaní měli opět vymezena „mesla“ k rybníkům, „k nimž dříví k tarasům vozí, tarasy znovu dělají a staré opravují“. Také doprava ryb je zajištěna robotami některých vesnic, rychtářů a manů.

Každý poddaný má k zámku přivážet ročně 2 fůry dřeva, „na hon jíti, když se jim rozkáže a podle potřeb vrchnosti robotovat při stavbách“.

Poměrně podrobný popis vrchnostenského hospodářství a robot je obsažen v urbáři hranického panství z r. 1569.⁴⁰ Na tomto rozlehlém panství s třiceti vesnicemi byl v době sepisování urbáře pouze jediný dvůr. Jeho pozemky byly rozděleny okolním vesnicím opět na „mesla“, na kterých pak poddaní měli: „na ouhor i jař i k setí a jinou všelijakou oračkou i kolikrát se jim rozkáže voří, hnůj vozí, zahradníci koní kteří nemají hnůj rozmítají, semenem panským zasívají a zavlažují. Obilí všelijaké, jakéž se koli urodí, kromě řepy, všecko z těch 4 dědin sežnú, zsekou, shrabí, svozí, do hor neb mandelů skládají. Potom to všecko s pole všeci rolníci, kteříž koně mají, svážejí a do stodol neb stohův kdežby se jim kolivěk ukázalo skládají a sklízíji. Zahradníci z těch vsí s jinejmi do stodol neb stohů a kozlů ukládají což kdy jakého obilí se urodí, sumnou když se jim semeno dá, ti lidé, totiž Strítěžští, Hendrychovští, Olšovští a Partultovští všeckými díly a oračkami rolí a oujezdy, jakžby toho potřeba nastala dobře spraviti mají a dělati a všecko na místě sklíditi.“ Tímto způsobem, tedy plnými robotami, byla obhospodařována většina pozemků hranického dvora. Ale byly zde i pozemky, „kteříž se panskými koňmi obdělávají“. I na těchto pozemcích však byla robotou zajišťována sklizeň, a to tak, že na nich sklízeli poddaní, kteří měli vymezené sklizňové roboty; dále k těmto pozemkům bylo přikázáno 8 vesnic, aby všecko, „co se panskými koňmi těží a lidé, kteří žiti pánu povinni sou toho nesežnou, sežínali, kterým se koli a kdy roz-

káže. Platí se jim však za den po 10 denárech a dává se jim strava. Také louky byly vesnicím přiděleny k úplným robotám.

Na hranickém dvoře jsou robotou zajišťovány i některé práce při chovu dobytka. Z několika vesnic měli poddaní přicházet „když se jim oznámí“ čistit stáje. Zahradníci z většiny vesnic „z stodol slámu, když potřeba nastane, jinam vyvážejí, uklízejí a kdež se jim ukáže ukládají. Též obilí všelijaké v stodolách, na stozích když se vozí ukládají, sena na kůlních, na maštalích neb tu kdež vozí odtahují, hnůj z chlévů z ovčárni ven na hromadu smítají a to všechno dělají“. Dále poddaní z většiny vesnic „dvakrát, více z jara a na podzim ovce perú, holí a někteří holičkám ovce přidávají, vlnu sbírají a do měchů tlačí, i k váze dovážeti mají“. Takřka všechny vesnice panství mají vysílat čeled' na drhnutí chmele.

Také všechny rybníky hranického panství byly rozděleny poddaným ke všem potřebným robotám. Olšovští poddaní „rybníky dva, slove na Švejdích . . . zastavují, vodou napouštějí a když se jim rozkáže pro všeliké ryby jezdívají, plodem i jinými rybami je nasazují, potrubí oplétají a také je pouštějí a ryby z nich loví. I všeliké ryby odvázejí a přivážejí. Povinni jsou kdyby jaká oprava na hrázích, troubách neb tarasích nastala dříví i kamení k tarasom voziti a spravovati tak, jakž list jejich jim daný jakžby se při tom zachovati měli ukazuje, a též prohlubně zimním časem na nich rubají. Kdyby se ti rybníci sušili a potřeba se uznala, semena k nim přivážejí, zavlažují, potom žnou neb sekou a hrabou když se jim rozkáže, do stodol neb stohů vozí. Tíž lidé Olšovští kdyby potřeba jaká nastala k rybníku, kterýž slove pstruhový, nad podleský mlýn k opatření jeho chodí a z téhož rybníka ryby odvázejí i přivážejí a i z jinech tou robotou povinni sou. Příkopu, kterou se voda na slavický rybník žene, kde své meslo mají cídí a jak se potřeba ukazuje opravují“. Podobným způsobem robotovaly k rybníkům i ostatní vesnice panství.

Na hranickém panství měla vrchnost velké množství robot na kácení a dovoz dřeva. V dědině Olšovci „každý rolník dřev deset fůr v roce sám sobě jich kdež jim od hejných ukázáno bude nadělajíc na vozy neb saně dobře nabírajíc k zámku a k pivovaru přivážejí, než od starodávna kolikrát kolivěk jim bylo rozkázáno dříví k palivu vézti to učiniti povinni byli a ještě jsou. Též ti rolníci každého roku půl třinácti kladí dobrých do dvora odkud se jim rozkáže k pile přivážeti a Radikovští, kde jim hejní ukáží je roubají, vyčežují a vyloupí“. Část vesnic nemá povinnost dovozu dřeva vůbec vymezenou, ale většina poddaných, kteří mají povozy, dováží podobně jako Olšovští ročně kolem deseti fůr dřeva a asi deset klad.

Z ostatních robot mají hraničtí poddaní plné roboty stavební a honební, selky upravují a předou konopí a len, část vesnic pracuje na panských zahradách a některé vesnice dokonce mají povinnost uklízet na zámku. Na hranickém panství jsou tedy v urbáři rozepsány většinou úplné roboty ke dvorům,

rybníkům, stavění, honům; také dovážení dřeva je robotou plně zajištěno. Specifikaci na konkrétní práce představuje nepatrné množství robot. Kromě dovozu dřeva, omezuje plné zajištění polnohospodářských a rybníkářských prací robotu poddaných na určité pozemky a mesla.

Na severomoravském panství šternberském popisuje roboty velmi zevrubně urbář z r. 1599.⁴¹ Toto panství je rozsáhlým územním komplexem, vzniklým z několika menších panství. Urbář toto původní rozdělení panství zachovává, takže máme možnost zjistit, jak se zachovaly nebo změnily původní povinnosti, stanovené v rámci menších územních celků, po spojení ve velký celek. Jádrem velkostatku tvoří původní panství šternberské (město, městečko a 17 vesnic), dále původní panství berounské (městečko a 6 vesnic), dvořecké (městečko a 8 vesnic), karlšperské (městečko a 3 vesnice), pňovské (5 vesnic) a žerotínské (tvrz a vesnice). K panství patří také několik vesnic opravních.

Na robotách k pěti dvorům a rybníkům je stále patrné původní rozdělení, které se projevuje především v různé specifikaci. „Většina vesnic robotuje „koňmi i pěšky co se jim rozkáže“ k některému z pěti dvorů. Je zřejmé, že původně měly vesnice obhospodařovat plnými robotami dvůr vždy na svém panství. Toto rozdělení však není zachováno důsledně a některé vesnice jsou podle urbáře přiděleny ke dvorům na původně jiných panstvích. Vesnice Dalov na panství šternberském robotuje „při dvoře šternberském, co se jim rozkáže“ a při dvoře oldřichovském má mimo to 4 dny vláčet. Německá Loděnice naopak má úplné roboty na dvoře oldřichovském a na dvoře šternberském, mimo to 2 dny žne. Pouze na původním panství berounském jsou roboty určeny na pracovní dny. Většinou mají poddaní 2 dny a hořeři 1 den sklízet obilí na šternberském nebo oldřichovském dvoře nebo tam, kde se jim rozkáže.

Na původním panství žerotínském vykonávala jeho jediná vesnice neomezené roboty na devíti čtvrtích žerotínského dvora. Podle urbáře je nyní k tomuto dvoru připojena plnými robotami také vesnice Rybníček z původního panství pňovského. Stejně tomu je i s rybníky na žerotínském panství, takže připojením tohoto panství k velkému celku se robotní povinnosti žerotínských poddaných zřejmě snížily.

Také všechny rybníkářské práce na šternberském panství jsou zajištěny robotou tak, že jednotlivým vesnicím jsou přiděleny rybníky.

Dovoz dřeva je na šternberském panství organizován tak, že některé vesnice dovážejí dřevo k pivovarům, jiné k pilám, k topení na zámku nebo k cihelnám. Tak vesnice Húzová, Lužice, Hnojice a Mladějovice, přivážejí dřevo k cihelně „podle jiných“. Poddaní z Hlasnic „dříví do peci řezí a štípají“, Německá Loděnice vozí na hrad k potřebě „uhlí, šindel, krokvy i laty“. Lypina má vozit na hrad dřevo k vaření piva a Chabičov a Dalov dovážet k pile po půldruhé kopě klád. Na berounském panství poddaní vozí podle potřeby dřevo na topení na hrad a k vápenici. Vesnice panství dvořeckého vesměs přivážejí

klády k pile, a to po deseti kládách na každého poddaného. Na panství pňovském vozi poddaní podle potřeby dřevo k pňovskému pivovaru.

Poddaní z městečka Šternberka mají pomáhat při skladování vrchnostenských vín „kolikrát se jim rozkáže a potřeba ukáže“ a při honech dávají k dispozici povozy. Poddaní z Moravské ulice ve Šternberku pomáhají na hradě vařit pivo, skladovat je a vymývat bečky. Když se jim rozkáže, uklízejí zámek, nakládají zelí apod.; dále chodí na jeden hon na zajíce ročně.

Předení po 2—3 loktech na osobu je zaznamenáno jen u několika vesnic. Také hony jsou stanoveny jen u některých vesnic a pomoc při stavbách v urbáři vůbec uváděna není.

Urbář šternberského panství je zřejmě zápisem rozdělení plných robot většiny vesnic podle potřeb vrchnostenského hospodářství, jehož malý rozsah umožňoval zřejmě krýt takřka celou potřebu pracovních sil robotou i při respektování ojedinělých specifikací na dny a úkony. Vrchnost dokonce mohla kromě toho ještě část robot přeměnit na platy.

Na severomoravském biskupském panství Hukvaldy byla úprava robot provedena v roce 1581.⁴² Byly sepsány všechny robotní povinnosti poddaných a nově rozděleny ke dvorům a pasekám. Poddaní byli vesměs povinni robotovat úplnými robotami, takže jednotlivé vesnice byly přiděleny ke dvorům podle potřeby práce tímto způsobem:

1. dvůr zámkový — 232 čtvrtí výsevu; robotuje k němu:

ves Tichá	58 osedlých, mezi nimi 40 pluhů;
ves Mniší	18 osedlých, mezi nimi 10 pluhů;
ves Jetřichovice	17 osedlých, mezi nimi 8 pluhů;
Celkem	93 osedlých, mezi nimi 48 pluhů.

Na pasekách u téhož dvora robotuje:

ves Lichnov	47 osedlých, z toho 35 pluhů;
ves Vlčovice	20 osedlých, z toho 12 pluhů.

2. dvůr prušperský — 246 čtvrtí výsevu; robotuje k němu:

ves Staříč	47 osedlých, z toho 39 pluhů;
ves Fryčovice	47 osedlých, z toho 32 pluhů;
ves Palkovice	39 osedlých, z toho 22 pluhů;
Celkem	133 osedlých, z toho 93 pluhů.

3. dvůr kopřivnický — 135 čtvrtí; robotuje k němu:

ves Kopřivnice	28 osedlých, z toho 18 pluhů;
ves Závšice	12 osedlých
ves Bordovice	14 osedlých

} jsou jim na pomoc přidány.

4. dvůr rychvaldský

Rychvaldští vykonávají podle listu plné roboty na 2 lánech a 1 kusu;

Chlebovice	21 osedlých, z toho 15 pluhů;
Sklenov	17 osedlých, z toho 8 pluhů.
Celkem	38 osedlých, z toho 23 pluhů.

Na pasekách rychvaldského dvora robotuje:

ves Skotnice	17 osedlých, z toho 13 pluhů;
ves Klokočov	18 osedlých, z toho 15 pluhů;
ves Drnholec	5 osedlých, z toho 4 pluhů;
Celkem	40 osedlých, z toho 32 pluhů.

5. dvůr kozlovský — 130 čtvrtí, robotuje k němu:

ves Kozlovice, přes	47 osedlých, z toho 37 pluhů.
---------------------	-------------------------------

Při úpravě robot rozdělila vrchnost vesnice ke dvorům tak, aby byly zajištěny všechny práce, přičemž robota byla vyměřena poměrně rovnoměrně. Specifikace je zachována jen tam, kde poddaní mají písemné privilegium. Několik vesnic mělo roboty reluované na plat, což bylo při úpravě ponecháno; jen jedné vesnici byl plat znovu změněn i za robotu.

Na novoměstském panství na Českomoravské vysočině bylo při sepisování urbáře r. 1587⁴³ celkem nepatrné vrchnostenské hospodářství, skládající se z pivovaru, 1 dvoru, osmi malých rybníků, lesů, pily, mlýna a jiných drobných podniků. Roboty ke dvorům jsou na všech panstvích podrobně specifikovány na poddanské usedlosti i na pracovní úkony, takže urbář vykazuje celkem 2790 pracovních dní, z nichž připadá:

Druh roboty	Počet dní	Cena zl. gr. d.	1 den
roboty koňmi	282	75 6 0	8 gr.
roboty ženné	304	30 12 0	3 gr.
roboty kosou hrabičnou	240	40 0 0	5 gr.
roboty kosou travnou	240	28 0 0	3 ½ gr.
vázání a hrabání obilí	240	24 0 0	3 gr.
sekání dřeva	240	20 0 0	2 ½ gr.
sklizení sena	470	47 0 0	3 gr.
skládání obilí ve stodolách	64	6 12 0	
plení v zahradách	240	20 0 0	2 ½ gr.
hlásky	470	47 0 0	3 gr.

Polnohospodářské práce mají specifikovány všechny vesnice. Rybníkářské práce jsou vesnicím v blízkosti rybníků určeny jen všeobecně: pomáhat při lovení, prosekávat prohlubně, oplétat potrubí, opravovat. Při honech poddaní pomáhají jak se jim přikáže a koňmi i pěšky robotují ke stavení a k opravám „jakž v markrabství moravském obyčej jest“.

Na telečském panství nám bohužel urbář z roku 1582 podává o robotách obraz zcela neúplný.⁴⁴ Nejsou zde např. vůbec zapsány roboty rybníkářské, o jejichž existenci nelze vůbec pochybovat. Asi u poloviny vesnic telečského panství nejsou v urbáři zapsány žádné roboty; v ostatních vesnicích mají poddaní v urbáři zapsáno většinou jen několik dní roboty ženné, několik dní sklizení sena a zcela ojediněle také dovážení dřeva. Skutečnost, že roboty nejsou v urbáři zapsány, neznamena, že by poddaní žádné roboty neměli; tento fakt je naopak nutno vysvětlit tím, že tyto vesnice měly roboty úplné. Po reorganizaci dvorového hospodářství v 80. letech 16. století zde totiž roboty byly uspořádány tak, že ke dvoru telečskému bylo přiděleno 6 rychet, k žateckému rovněž 6 rychet, k radkovskému 4 rychty a ke dvoru želetavskému 7 vsí na všechny práce.⁴⁵

Panství uherskobrodské mělo počátkem 17. stol. silně rozvinuté vrchnostenské hospodářství, opírající se o pivovar a několik dvorů. Organizace robot, podrobně popsána v urbáři z r. 1615,⁴⁶ je velmi různorodá. Plné roboty ke dvoru má pouze vesnice Korytná: „Robot, ačkoliv určitých nemají, avšak když se jim koliv poručí — prohlédajíce k mírnosti — povinni jsou jak s koni oračkám, hnoju vození a jiné fúry, kdež by se koliv potřebovalo, jak podobně i pěšky, jak při té dědině, tak také ovšem i při podčupním mlejně, olejni, ano i dvoře na volenovsku vypravovati“. Ostatní vesnice mají polnohospodářské roboty odstupňovány podle velikosti gruntů na počet pracovních dní jednotlivých úkonů. Láník ve vesnici Hradčovicích např. 4 dni oře, 4 dni žne, vyvází 8 vozů hnoje, svází 8 vozů obilí. Pouze poddaní vesnice Oujezdce mají kromě takto stanovených robot „tři oujezdy panské sami obdělati a svoziti do dvoru těšovskýho“. Z dalších prací při dvorech je všem vesnicím určeno podle vrchnostenské potřeby dvakrát ročně stříhat ovce, česat chmel, sklízet, namáčet, třít a hachlovat konopi; podsedníci pak nakydávají hnůj a skládají obilí v panských stodolách. Při sklizení luk robotuje ves Hradčovice, jak se poddaným přikáže, ves Šumice sklízí louky „na Koutech“, při čemž se jí vydává bečka piva, a poddaní ze Suché Loze sklízejí „díl louky na Miškách, nebo místo toho kdykoliv staví 49 sekáčů“.

Rybníkářské práce jsou zajištěny robotami poddaných z Těšova, „kteří jsou rybníkům těšovským všelijakými robotami, co by koliv k tým rybníkům potřebí bylo,“ a ze Suché Loze, odkud mají poddaní v těšovských rybnících lovit. Také lovení ryb v řece obstarávají robotou poddaní.

Dovoz dřeva je odstupňován ve všech vesnicích podle velikosti gruntů na

počet fůr a klád. Podsedníci v lesích dřevo rubali, jako např. podsedníci vlčnovští, kteří měli povinnost nasekat ročně 370 vozů dřeva.

Dále urbář uherskobrodského panství uvádí jako robotu daleké fůry, bez jakéhokoliv omezení. U poddaných z Veletin je např. tato roboty stanovena tak, že budou „spolu s jinými dědinami po potřebách panských na daleké cesty robotou jezdit“. Poddaní z Těšova měli dále vozit z pivovaru do dvora mláto a spolu s Drslavskými a Lhotskými „slad i obilí a mouku do mlejna a ze mlejna do pivovaru brodského přivážeti“.

Panství má na Vlčnovsku také vrchnostenské vinohrady, ke kterým robotují poddaní z Vlčnova, Veletin a Hradčovic. Tyto roboty nebyly specifikovány; zápis v urbáři uvádí, že poddaní z těchto vesnic mají „na vinohradech vlčnovských všechna díla dělati“.

Povinnost stavebních robot a pomoci při honech mají všechny vesnice podle zemského obyčeje; selky předou 2 klubka konopí nebo místo toho platí po 3 denárech za klubko.

Uherskobrodské panství tedy má u většiny vesnic specifikované polnohospodářské roboty a dovoz dřeva, které však zřejmě, vzhledem k velkému počtu poddaných a k poměrně vysokému počtu pracovních dní stanovených gruntům, stačily zajistit naprostou většinu práce. Zřejmě se zde projevuje vliv původní specifikace robot z doby, kdy vesnice ještě nebyly spojeny v jednotné panství. Tato původní specifikace je patrná nejlépe u vesnice Nedachlebic, která před svým připojením k uherskobrodskému panství byla samostatným statkem. U Nedachlebic je provedena důsledná specifikace všech robot na pracovní dny a vozy, zahrnující všechny polnohospodářské práce, sklizení luk a práce na vinohradech. Pololáník měl v Nedachlebicích do roka robotou odpracovat 41 dní, odvézt 27 fůr a napříst 4 klubka příze. U všech ostatních vesnic jsou i roboty, určené přímou potřebou vrchnostenského hospodářství, rozvedeny tak, aby celé vesnice zajišťovaly práci rybníky, vinohrady, dopravu apod.

Na úrodném panství chropyněském⁴⁷ byl počátkem 17. století jeden velmi rozsáhlý dvůr, dále pivovar a velké rybníky, což předpokládá značnou potřebu robotních povinností. Část vesnic má roboty specifikované, především sama Chropyně, která podle urbáře měla na roboty biskupův list. Podle urbáře měl čtvrtláník v Chropyni ročně 4 dni orat, 2 dni vozit hnůj, 2 1/2 dne žít, 1 den svázet obilí, 2 dni kosit seno, 1 den seno svázet, 2 dni rýt v panských zahradách; každý sedlák měl kromě toho 4 dni robotovat v lese a dva dni vozit dřevo. Při výlovu rybníků odváželi chropynští poddaní na dvou vorech výlovek do halyřů, při nasazování rybníků přiváželi plod. Lovení samo však na celém chropyněském panství obstarávali rybáři ze vsi Plesové, kteří byli ode všech ostatních robot osvobozeni. Podobně specifikované roboty měla vesnice Bochoň, z níž se měli také vždy dva sedláci spřáhat pro dovoz 1 bečky vína z různých míst markrabství moravského. Každý poddaný měl dovézt 2 klády k pile a

podle potřeby spravovat rybníky. Poddaní z Břestu a Žalkovic mají v urbáři zaznamenány pouze specifikované roboty orné a ženné. Další dvě vesnice „žád-
ných vyměřených robot nemají, než robotují ke dvoru, ke mlýnu chropyň-
skému, k stavu i k rybníkům, též k tvrzi, co se koliv rozkáže“.

Několik odhadů a urbář popisují podrobně roboty na nejúrodnějším pan-
ství kounického majetkového komplexu — panství slavkovském — kon-
cem 16. a počátkem 17. století.⁴⁸ Vrchnostenské hospodářství zde patří k nej-
rozvinutějším v zemi, neboť má 5 mnoholánových dvorů, velké rybníky, vinice,
pivovar a běžné drobnější vrchnostenské podniky. Na pracovní sílu zde tedy
byly kladeny mimořádně vysoké požadavky. Roboty zde byly částečně speci-
fikovány, částečně byly úplné, a to zřejmě v závislosti na robotních poměrech
v době, kdy jednotlivé vesnice ještě netvořily jednotného panství. Příkladem
detailně specifikovaných robot je zápis u vesnice Milešovic, kde bylo 8 osedlých
s grunty většími než 1 lán, 7 láníků, 1 pololáník, 8 čtvrtláníků, 16 podsedků
a 1 chalupa. Roboty byly rozděleny takto:

Robot a	$\frac{6}{4}$ lánu	$\frac{5}{4}$ lánu	Lán	$\frac{1}{2}$ lánu	$\frac{1}{4}$ lánu	Podsed.
orati dnů	6	5	4	2	1	—
vození hnoje fůr	11	9	7	5	5	5
žeň obilí kop snopů	6	6	6	6	6	6
seče trávu dní	1	1	1	1	1	1
sušení trávy dní	3	3	3	3	3	3
svázení sena fůr	8	6	5	2	1	—
chmel trhati dní	1	1	1	1	1	1
konopí trhati kop	1	1	1	1	1	1
ovce práti a stříhati dní	3	3	3	3	1	3
napříst konopí lokty	2	2	2	2	2	2
z koudele napřísti lokty	2	2	2	2	2	2

Naproti tomu „Křenovští všickni jsou povinni na louce pode vsí seno
hrabati, při křenovském dvoře všickni sedláci povinni oujezdy panství zdělati,
zvorati, vyhnojití, obilí sežítí, do stodol svéztí, jak náleží. Též jsou povinni
podsedláci křenovští všickni ze spolka vobilí na rolích ke dvoru křenovskému
náležejících robotou sesíci spolu s hrušeckými a heršpickými. A sedláci křenov-

ští jeden každéj z jeden den po dvou žencích, když se jim rozkáže na pomoc dávatí a vypravovatí povinni jsou“. U většiny vesnic jsou na Slavkovsku nevyomezené roboty na rybnících, vinicích a na povozech a na dalekých fúrách. Přes velký počet robotních pracovních dnů a řadu nevyomezených robot však vrchnost na Slavkovsku musila mnoho dělníků při sezónních zemědělských pracích najímat.

Urbáře samy nám ovšem nemohou odpovědět na otázku, jaká část potřebné pracovní síly byla kryta robotami, poněvadž neuvádějí její celkovou spotřebu. Tuto otázku je možné řešit jen tam, kde je urbář doplněn účty. Příklady z předbělohorských urbářů jsme uvedli proto, abychom poznali systém robotních povinností. Urbáře nám především poskytují obraz velké pestrosti robotních povinností, tak charakteristické pro předbělohorské období, a potvrzují i to, že i nespecifikované roboty byly vázány k určitým vrchnostenským objektům. Vrchnosti tedy nemohly libovolně disponovat pracovními dny, nýbrž vlastně pouze různým množstvím konkrétní práce. Na velkých panstvích se v předbělohorské době u části vesnic jasně projevuje stará specifikace robot z doby, kdy vesnice ještě netvořily hospodářský celek. Tam, kde vesnice měly z dřívější doby přesně časově i věcně roboty vymezeny urbáriálním zápisem nebo privilegiem, zůstává situace nezměněna. Tam však, kde není žádného dřívějšího vymezení, jsou vesnice velkých panství organicky začleňovány do systému vrchnostenského hospodářství podle jeho nových potřeb.

Přes pestrost poměrů proniká robotními povinnostmi několik základních rysů. Tak např. jsou polnohospodářské práce nejčastěji specifikovány na dny a úkony. Tam, kde specifikace nebyla provedena, přiděluje velkostatek vesnice ke dvorům, nebo rozděluje pozemky dvorů na mesla.

Rybníkářské udržovací práce byly na naprosté většině panství zajišťovány robotou. Specifikace těchto robot na dny určitých pracovních úkonů se takřka vůbec nevyskytuje, takže feudální velkostatek může rybníky a strouhy rozdělit jednotlivým vesnicím k úplným robotám. Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že rybníkářské roboty vznikaly v době, kdy si feudální velkostatek činil již plný nárok na pracovní sílu poddaných, a také tím, že rybníkářské práce mají většinou nepravidelný charakter. Plné rybníkářské roboty byly v předbělohorské době na Moravě tak běžné, že je soudní praxe pokládala za další obecně platnou zvyklost a normu. Doprava dřeva naproti tomu byla v naprosté většině urbářů specifikována na počet vozů dřeva, které má být dovezeno k panskému sídlu nebo k hospodářským objektům; objevují se však již také zcela libovolné robotní povozy a nevyomezené daleké fúry.

Urbáře také ukazují, že se plně prosadily celozemské předpisy o neomezeném právu na používání práce poddaných při stavbách a při lovech a že předení bylo pravidelnou povinností.

V robotních povinnostech poddaných na panstvích, která měla vlastní vinice, se objevuje také práce na viničích. Jde tu buď o roboty nijak nevymezené nebo o roboty stanovené tak, že je poddaným přidělena určitá část vinice k úplnému obdělání. Téměř na žádném panství však roboty nestačily krýt všechny viničné práce.

Nyní se podívejme na konfiskační protokoly (tab. str. 122—3), které zachycují stav robot na několika panstvích koncem předbělohorského období. Tyto protokoly jsou velmi cenné zejména pro řešení otázky, nakolik kryly roboty potřebu pracovní síly ve vrchnostenském hospodářství. Roboty v nich totiž nejsou rozváděny: na poddanské usedlosti ani nijak specifikovány. Zápisy přímo uvádějí, kde roboty z hlediska vrchnostenského hospodářství postačují a kde je nutno na práci najímat. Tato okolnost totiž podstatně ovlivňovala celkové ocenění konfiskovaného panství.

Konfiskační protokoly zachycují roboty u různých typů velkostatků. Na všech mají naprostou převahu úplné roboty. Jen na některých menších statech, kde počet poddaných je nepatrný, konstatujeme, že se za práci platí, ovšem vlastním poddaným. Dále nestačí roboty na břelavském panství, kde jsou největší dvory, a na všech vrchnostenských vinohradech. Konfiskační protokoly tedy ukazují, že v předbělohorském období se prosazuje tendence plných robot tak, jak ji uznávala soudní praxe a že námezdní práce se stává jen doplňkem roboty.

Krátkodobého námezdního poměru používal feudální velkostatek při některých pracích na doplnění roboty; některé práce však byly vykonávány dokonce převážně námezdní prací. Námezdní práce doplňovaly robotu při většině zemědělských sezónních prací. Hospodářské instrukce, účty a jiný materiál dosvědčuje najímání ženců při žních, sekáčů při senoseči, dále dělníků na sklizeň chmele a jiné zemědělské práce.

Zvláštní postavení mezi vrchnostenskými podniky mají vinice. Vinice totiž vyžadují mnoho pracovních úkonů, jako je krytí, zanášení prstí, zdvihání z jara, kladení rozvodů, řezání, kopání, dělání rozvodů, kladení rozvodů, podlamování révy, nabíjení tyček, povazování, kopání pod zeleno, sekání vrchů, sklizení, hlídání, tlačení vína, dělání tyčí a různé řemeslnické práce,⁴⁹ z nichž mnohé vyžadovaly odbornosti a pravidelnosti a již z toho důvodu nemohly být vykonávány robotou; jiné pak měly sezónní charakter.

Přes to, že poddaní měli povinnost robotovat na stavbách, byli běžně najímáni stavební dělníci při některých velkých stavebních dílech, zejména rybníkářských. Nejvíce dokladů o najímání dělníků máme z jihočeské rybníkářské oblasti; nechybějí však ani doklady z moravských panství, např. telečského.⁵⁰

Protokoly nám mimo jiné poskytují tyto údaje o robotách:

Panství	Počet vesnic	Počet osedlých	Vrchnostenské hospodářství	Roboty
Písečný-Slavětín	3		3 dvory, lesy, rybníky, mlýny, pivovar	úplné; část rolí a mlýny vlastními potahy
Mitrov	9	75	3 dvory, pivovar, lesy, rybníky, mlýny	roboty úplné
Nové Mezeříčko	1	14	1 dvůr, 1 mlýn, rybníky, lesy	částečně specifikované, nad spec. za plat
Beranov	1	15	1 dvůr, mlýn, pila, rybníky, les	plné roboty
Čejkovice	1 městečko 2 vesnice	180	3 dvory, pivovar, rybníky, les, cihelna	1 ves vymezené privilegium, jinak úplné
			vinohrady	platí se poddaným od díla
Babice	1	19	1 dvůr	plné roboty
Budeč	2	42	pivovar, 2 dvory, rybníky, lesy, mlýn	plné roboty
Ořechov	2	21	1 dvůr, mlýn, les, rybníky	plné roboty
Břeclav	5 městeček 6 vesnic	814	pivovar, mlýny, rybníky, les, cihelny	
			4 dvory	roboty nestačí
			vinohrady	6 čtvrtí robotných, ostatní se platí
Žeranov	1	33	1 dvůr, rybníky, les, mlýn	poddaných je na robotu málo
Křižanov	1 městečko 7 vesnic	205	4 dvory	plné roboty, na jednom klisny
			pivovar, mlýny, lesy, rybníky	plné roboty

Panství	Počet vesnic	Počet osedlých	Vrchnostenské hospodářství	Roboty
Horní Slatinka	2	33	pivovar, dvůr, mlýn, lesy	plné roboty
Vahančice-Herolice	4	45	2 dvory, mlýny, lesy, pivovar	specifikované, většina prací panským nákladem
Dřevohostice	1 městečko 16 vsí	442	4 dvory, pivovar, mlýny, lesy, cihelna	?
			rybníky	rybníční roboty
Vinařice	1	38	dvůr, pivovar, mlýny, vinice	specifikované na vinicích 115½ dne
Křetín	9	98	2 dvory, pivovar, lesy, mlýny, rybníky	plné roboty, nutno chovat jen 2 koně
Bystřice pod Hostýnem	1 městečko 13 vsí	351	3 dvory, pivovar, mlýny, lesy, rybníky	plné
Prusinovice	5	168	pivovar, dvůr, mlýny, lesy, rybníky	plné
Hrotovice	1	45	pivovar, dvůr, mlýn, les, rybníky	plné
Otnice	1	30	pivovar, dvůr, les, rybníky, cihelna, vinohrady	specifikované, část práce za plat
Moravské Budějovice		300	2 dvory, lesy, rybníky	plné
Sádek	1 městečko 10 vsí	273	4 dvory, pivovar, mlýny, vápenka, rybníky	plné
Rozseč	1	12	dvůr, rybníky, les	plné se stravou, specif. za pastvu
Bystřice u Pernštejna	1 městečko 18 vsí	361	3 dvory, pivovar, mlýny, rybníky	plné

Ani v dopravě nestačily dosavadní robotní povinnosti krýt potřebu a vrchnosti musily velmi často najímat povozy, zvláště na daleké cesty při přepravě obilí, vína, krmiva apod.

Dva druhy práce pak byly ve vrchnostenském hospodářství zajišťovány v ý l u č n ě námezdní prací: mláčení obilí a práce řemeslné.

Mláčení obilí probíhalo na velkostatku od sklizně až do letních měsíců. Byla to práce velmi zdouhavá, poněvadž se používalo stále pouze cepů, při čemž omezený prostor mlatů určoval v zimních měsících počet mlatců, kteří mohli pracovat současně. Ve výčtu specifikovaných robot se s mláčením nikdy neseťkáváme. Ani do kategorie úplných robot není mláčení takřka nikdy pojato.

Řemeslnické práce, potřebné při stavbách, při provozu panství a v životě na panském sídle, rovněž nikde nespádaly do kategorie robot. Vrchnosti musily řemeslníky najímat a potřebné výrobky od nich nakupovat.

Uvedli jsme již, že v této oblasti vznikalo pro velkostatek nebezpečí trhu práce, které mohlo být odstraněno jen zavedením námezdní práce n u c e n ě. Všimněme si blíže, jakým způsobem a z jakých zdrojů si předbělohorský velkostatek zajišťoval potřebné námezdní síly.

Již při sledování robot jsme uvedli, že na Moravě byla v právní teorii i v soudní praxi uznávána zásada, že poddaní musí své vrchnosti podle potřeby robotovat za mzdu. „Než poněvadž ten starobylej v zemi této zvyklej pořádek jest, že poddaní pánům svým z peněz mimo jiné dělati povinni sou...“⁵¹ Toto stanovisko respektují i císařské patenty. Ve sporu Jana ml. ze Žerotína s losínskými poddanými císař nařizuje, „... abyste již jmenovanému pánu vašemu robotami z peněz podle povinnosti vaší při hospodářství jeho dělali“.⁵²

Povinnost poddaných „robotovat za peníze“ se přenášela i do patrimoniálního práva a promítala se přímo do organizace práce na velkostatku. Na hranicím panství ... „na rolích dvorských i jinejch kteříž se panskými koňmi obdělávají, mimo ty oujezdy, kteříž lidé robotami a povinnostmi všemi díly spravují a zdělávají a sklízují, což by jakého koli obilí se vobrodilo jarého i ozimého i jiného všelijakého, to všecko jakž dotčeno co se panskými koňmi těží a lidí, kteří žiti pánu povinni sou toho nesežnou, mají od starodávna a povinnosti sou sžinati lidé, a to jmenovitě z těchto vsí: z Bělotína, z Lučice, z Blahutovic, z Polouvsí, z Dubu, z Hermanic, z Polomu i z Kozí Loučky, kterým se koli a kdy rozkáže, platí se jim jednomu na den po 10 d. a strava se dává“.⁵³

Také na jiných panstvích máme doklady o tom, že námezdní práce se stávala povinností poddaných.

Z účetního materiálu většinou není jasné, zda námezdní práci, za kterou je v účtech udávána mzda, vykonávali vlastní nebo cizí poddaní. Výjimkou v tomto smyslu jsou účty některých jihočeských panství, kde jsou v rubrice peněžních výdajů zaznamenány nejen sumy vydané na mzdu, ale i jména vesnic, odkud

ženci, resp. jiní pracovníci, přicházeli. Někdy dokonce bývají uvedena i jména ženců samotných. Podrobné výkazy „dělníků“ má pro první polovinu 16. století panství třeboňské.⁵⁴ Je z nich zřejmé, že na placenou práci na velkostatek přicházeli vesměs poddaní z okolních vesnic. Také na jindřichohradeckém panství máme ze 16. stol. podrobné výkazy platů za práci.⁵⁵ Tyto výkazy ukazují, že všichni dělníci, kteří přicházeli na sezónní práce do jindřichohradeckého vrchnostenského hospodářství, byli poddaní z vesnic vlastního panství. Dokonce je zřejmé, že každá vesnice musela podle určitého plánu, odpovídajícího potřebám sezónních prací, žence ke dvoru vysílat.

Podruzi a neosedlí se stávali nejen zdrojem robot, nýbrž i zdrojem nucené námezdní práce pro vrchnostenské hospodářství. Podruzi a bezzemci se konec konců vždycky musili živit námezdní prací; jakmile však se jejich námezdní práce začala měnit v poddanskou povinnost, byli zbaveni výhod, které se jim naskytovaly zvyšováním poptávky v době sezónních prací.

Podle pokynů pro poddanské soudy z r. 1607. „podruhův v každé vsi na gruntech i tolikéž podruhyně a samotné ženy každý sedlák měj a kdo by podruha chovati nechtěl, ten aby nádenický dílo sám vykonával a zastával, jako jiný nádeník neb zahradník, a s nimi zároveň na dílo chodíval“.⁵⁶ Nelze předpokládat, že by nařízení, podle kterého mají všichni sedláci chovat podruhy, mělo všeobecnou platnost, ale jejich povinnost pracovat podle potřeby ve vrchnostenském hospodářství je potvrzena patrimoniálními nařízeními. V třebičském zřízení z r. 1573 např. čteme: „Do dědin podruhů žádných nepřijímejte leč s dovolením ouředníka mého, a kolik anebo u koho v které dědině podruhů jest, ouředníku oznamte, aby se vědělo v čas potřeby mé, kde dělníků hledati.“⁵⁷ Podobně letovická instrukce stanoví, že podruzi a podruhyně, „kteří k robotám nápomocní býti mají, poněvač oni pod ochranou vrchnosti obživení své vedou a pohodlí dobrého užívají, všichni napořád od rychtáře aby poznamenáni byli, a kdyžby toho potřeba nastala a jim rozkázáno bylo, povolně se nacházeti dali a práci potřebnou s ochotností vykonávali. Kteríž by se pak spurně v tom stavěli, aneb protivili, mají do vězení dáni bejtí“.⁵⁸ Zde se zcela zřejmě nejedná o robotu, nýbrž o námezdní práci.

Moravské soudní artykuly ukazují, že podruzi a bezzemci byli především nuceni mlátit obilí: „... na mlácení a jiná nádenická díla aby jeden každý, jak zahradník tak podruh, chodil a z toho se žádnéj nevytahuj, leč řemeslníci, kteříž by sobě tu milost od vrchnosti danou měli, též tkadlci, kteří by sobě panské příze k děláni pláten dané měli, po 4 týhodních mají mlácení prázdni býti, a potom zase zároveň s jinými na mlaty choditi.“⁵⁹

Zavádění nuceného nájmu poddaných a podruhů v 16. století přece jen zcela nezabránilo vytváření určitých rysů trhu práce. Vyloučení všech projevů

trhu práce by bylo předpokládalo naprosté připoutání k půdě a dokonalou kontrolu pohybu poddaných. Petráň ukázal, že v Čechách se snahy šlechty o zavedení takovéto kontroly míjely účinkem, a to jednak pro odpor nádeníků samotných, jednak pro odpor měst, která při sezónních pracích, zvláště vinařských, nádenickou práci také potřebovala.⁶⁰ V polovině 16. století byla dokonce vydána nařízení, podle nichž se v době sezónních prací mohli dělníci přijímat volně, tj. bez propouštěcích listů. Zde se také zemské zákonodárství pokoušelo zavést pevné mzdy, které do jisté míry odpovídaly krajové poptávce po pracovní síle.⁶¹

Moravské zemské zákonodárství se v předbělohorské době otázkami krátkodobého nájmu zabývá jen v souvislosti s otázkou čeledi a nesnaží se regulovat mzdy. Známe jen ojedinělé doklady o tom, že i na Moravě docházelo k pokusům šlechty zabránit poddaným pracovat na městských panstvích,⁶² ale k celozemskému řešení této otázky nedošlo.

Ve stanovení pracovních podmínek nádeníků není nijak rozlišováno mezi vlastními poddanými a cizími dělníky.

Z pracovních podmínek nádeníků jsme na některých panstvích zpravení o mzdě. Dělníci byli odměňováni buď za pracovní den nebo úkolově. Denní mzda byla vyplácena hlavně při sezónních zemědělských pracích a její výše se řídila podle druhu práce.⁶³ Nejvyšší mzdu mají rolníci, pracující s vlastními potahy. Ostatní dělníci jsou odměňováni podle namáhavosti práce, která je odstupňována od sečení hrabicovou kosou až po plení v zahradách. Mzda se vyplácela v plném rozsahu, nebyla-li nádeníkům vydávána strava. V případě, že dělníci dostávali stravu, odečítala se pochopitelně její cena od mzdy. Doklady o výši mzdy beze stravy a o stravě ukazují, že peněžité mzda nebyla o mnoho vyšší než hodnota jídla.⁶⁴

Vedle denní mzdy byla značně rozšířena práce v úkole. Úkolu se užívalo při mnoha pracích podle různých systémů. Zcela všeobecná byla úkolová mzda při mlácení obilí: mlatci měli sjednanu odměnu za vymlácení určité ssuté míry obilí.⁶⁵ O úkolovém nájmu při rybníkářských pracích nás informuje pamětní kniha telečského panství takto: „... co se pak dotejče projednání na šichty s lidmi, kteříž na vozích voziti budou vidělo by se, abychom skusili s jedním vozem jak skůro může šichtu vysaditi, za jeden-li den čili déle to vyrozumějíc tomu bude se moci projednati tak na čem by chudí lidé mohli přestati a JMti bez přílišného ublížení bejti. — Item strany pak těch, kteří s kolečky budou míti šichty vysazovati když tu starou hráz vyvezú a uhlídá se země jaká bude, berná-li aneb jak daleko taky se s nimi bude moci na šichty projednati tak, aby tolikéž bez ublížení JMti i lidského bejti mohlo“.⁶⁶ Práce na rybnících byla tedy ujednávána tak, že se zjistilo, za jak dlouhou dobu se může navézt jedna „šichta“ hráze, která pak byla vzata za úkolovou jednotku. Také úkolová mzda se převážně vyplácela v penězích, jen u mlácení byly někdy dávány naturálie.

Dl o u h o d o b ý n á j e m. Na telečském panství vykazují hospodářské účty r. 1597 tyto zaměstnance s jejich pololetní peněžní službou:⁶⁷

	zl.	gr.	d.		zl.	gr.	d.
úředník	50	0	0	správce dvorský			
pan Prušák	25	0	0	Kokta z Rošt.	1	30	0
p. Freyrar	25	0	0	oborník	1	0	0
zahradník	5	0	0	obor. u města	0	30	0
kuchař	5	0	0	mlynář	11	0	0
pekař	3	0	0	mlynář	7	0	0
řezník	3	0	0	mlynář	12	30	0
polesný	3	30	0	mlynář	3	0	0
2 voj. pach.	4	0	0				
pacholek	3	30	0	dvůr Telč:			
2 pacholata	1	30	0	šafář	5	0	0
kovář	2	0	0	pluhař	2	57	0
vodák	4	0	0	pohunek	2	8	0
2 děvečky	4	0	0				
3 volaři po	2	57	0	dvůr Mezeříčko:			
šafářka	3	0	0	šafář	3	30	0
4 děvky po	1	40	0	pluhař	2	57	0
písař důchodní	10	0	0	šafářka	3	0	0
písař Václav	7	30	0	2 děvky	3	20	0
správce kuchyně	4	0	0	pastýřka	1	40	0
				pohunek	2	8	0
dvůr Rozkoš:				svínopaska	1	0	0
šafář	3	0	0	kravařka	2	8	0
pohunek	2	8	0	nádvořík	2	0	0
šafářka	2	30	0				
2 děvky	3	20	0	dvůr Zatec:			
kravařka	1	40	0	šafář	4	0	0
				2 volaři po	2	57	0
dvůr Šašovice:				2 pohunci po	2	8	0
šafář	3	30	0	3 děvky po	1	40	0
pluhař	2	57	0	husařka	0	30	0
2 děvky	3	20	0	šafářka	3	0	0
pastýř	2	30	0				
šafářka	3	0	0	celkem u dvorů	53	zaměstnanců;	
pohunek	2	8	0	celkem u zámku	29	zaměstnanců;	
obročník	8	30	0	na panství celkem	82	zaměstnanců.	

S podobným obrazem se setkáme na všech panstvích, při čemž ovšem počet zaměstnanců kolísá podle rozsahu panství a vrchnostenského hospodářství.

Velkostatek zaměstnával především správní zaměstnance. V jejich čele stál na velkých panstvích úředník (hejtman), který dohlíží na celé hospodářství a zastupuje vrchnost i ve správě poddaných. Všechna větší předbělohorská panství mají písaře, a to důchodního pro správu peněžních záležitostí, dále písaře obročního, mlýnského apod. Počet správních zaměstnanců byl malý, poněvadž správními funkcemi ve věcech poddanských i v některých záležitostech

vrchnostenského hospodářství (na příklad organizace robot) byli pověřováni vesniční rychtáři. Rovněž policejní aparát velkostatku — drábi — je v předbělohorské době celkem výjimkou. Na některých panstvích se v dráby a hlídače mění zbrojnoši, kteří ve starší době vykonávali vojenskou službu na hradech.⁶⁸ Většinou však drábi v seznamech zaměstnanců velkostatku vůbec nejsou.

Na panstvích feudálních magnátů se počet zaměstnanců zvyšoval o členy „dvora“ a centrální správy panství. Na dvoře olomouckého biskupa bylo počátkem 17. století 95 zaměstnanců, mezi nimi 5 duchovních, šest komořích, osobní komorníci, hofrychtář, štolmistr, písaři biskupské kanceláře, 12 panošů „edelnábnů“, 4 lokajové, několik šlechticů, zaměstnanci kuchyně, mezi nimiž nechyběl ani francouzský pařezník, stájníci, pradelny a uklízečky.⁶⁹

Zvláštní skupinu zaměstnanců tvoří odborné síly, které vedou jednotlivá specialisovaná výrobní odvětví, a řemeslníci. Velkostatky zaměstnávají sládky, porybného, mlynáře, ovčáky a hajné; z řemeslníků pak jsou celoročně zaměstnání jen ti, kteří jsou potřební k provozu vrchnostenského hospodářství, tedy kovář, někdy také kolář. Ve vrchnostenské kuchyni pak je to kuchař, resp. řezník.

Nejpočetnější složkou zaměstnanců byla čeleď na poplužních dvorech. Hospodářství celého dvora vede š a f á ř. Také šafářka je přímým zaměstnancem velkostatku a má na starosti dobytek a drůbež. Přímou o hovězí dobytek pečovalo několik „děvek“. Počet pacholků závisel na tom, kolik tažných koní musilo být na dvoře chováno. Dále na dvorech pracují pasáci, pohůnci, husopasky apod.

Stálí zaměstnanci velkostatku byli najímáni za mzdu, která se skládala z peněžní a naturální části. Byla odstupňována podle významu vykonávaného zaměstnání a podle kvalifikace. Svou mzdou všechny zaměstnance velkostatku vysoko převyšoval hejtman panství. Na velkých panstvích peněžní část mzdy úředníka převyšovala sumu 100 zl., tj. cenu středního selského gruntu. Z dalších zaměstnanců byli nejvíce hodnoceni důchodní písaři, pak mlynáři, fišmajstři, sládci a ovčáci. Na dvorech byli nejlépe placeni šafář a šafářka, jejichž plat činil více než dvojnásobek platu pacholků. Nejméně byly placeny děvečky.

Naturálie byly podstatnou částí mzdy všech zaměstnanců velkostatku, kromě hejtmana. U čeledi a zaměstnanců dvorů spočívala naturální část mzdy ve stravě, která jim byla přímo na dvoře vydávána. Zaměstnanci, kteří nepracovali přímo na dvorech nebo na zámku, měli ve smlouvách přímo určené dávky stravy na týden nebo na rok.

Někteří zaměstnanci velkostatku se částečně přímo podíleli na výnosu vrchnostenského hospodářství. Tak tomu bylo především u ovčáků a u mlynářů. Knobloch z Pínsdorfu ve své knize o chovu ovčích dobytka radí vrchnostem, aby neváhaly „zkušnému ovčáku více nežli komu jinému na službě něco při-

dati“. Výhodnější než za plat je podle Knoblocha najímat ovčáka na „pátý díl ovce“, tj. ponechat mu užitek z každé páté ovce stáda, což se projeví jeho zvýšenou péčí o svěřené stádo.⁷⁰ Bez ohledu na tuto radu však byli v 16. století ovčáci většinou najímáni za stravu a plat, který však byl poměrně vysoký. Ve smlouvě z r. 1595, kterou uzavřel s ovčákem Hanuš Petřvaldský z Petřvaldu, se určuje roční služné 15 zl., 30 měric žita, 2 měrice pšenice, 2 měrice hrachu, 4 špičky soli, dále si ovčák může chovat v panském stádě 24 ovcí a 2 krávy a 3 svině a ponechává si sobotní dojení.⁷¹

Poněkud jiným způsobem byli najímáni cihláři a vápeníci, kterým se platilo od množství vypálených cihel a vápna. V petřvaldské knize je uvedena smlouva z r. 1595, podle níž má cihlář Jiřík obdržet od vypálení 1000 zdících cihel v račické cihelně 20 gr., a od 1000 křidlic 2 zl. r. Při zapálení každé pece dostává dále 1 měř. žita a vědro předního piva.⁷²

Námezdní poměr stálých zaměstnanců na feudálním velkostatku nebyl určen jenom mzdou, nýbrž měl řadu znaků mimoekonomického přinucení. Při úvahách o charakteru námezdního poměru musíme z hierarchie zaměstnanců opět vyloučit hejtmana a některé funkcionáře a služebníky magnátských dvorů, kteří měli zcela zvláštní postavení. Úředník reprezentoval vrchnostenskou moc a byl často, stejně jako jiní významní vrchnostenští funkcionáři, sám šlechtic. Jeho služba se tedy zcela vymykala běžnému nazírání na čelední poměr.

Jinak však pro všechny zaměstnance platily, jak ve své právní analýze námezdních smluv z 16. a 17. století ukázal Urfus, v podstatě stejné podmínky obecně určené čeledními smlouvami.⁷³ Námezdní síly jsou přijímány na dobu jednoho roku, obyčejně na podzim po skončení zemědělských prací. Po dobu platnosti smlouvy nesmí zaměstnanec bez svolení vrchnosti odejít z panství a je zcela vydán patrimoniální pravomoci svého zaměstnavatele. Dodržování této lhůty zemské právo zajišťuje obvyklými prostředky. Zaměstnanec, který od svého pána odejde v době platnosti smlouvy, je považován za zběhlého a má být po dopadení navrácen svému pánu. Nikdo pod trestem pokuty nesmí přijmout do zaměstnání sílu, která se nevykáže výhostním listem svého dosavadního zaměstnavatele.⁷⁴ Vidíme tedy, že po dobu platnosti námezdní smlouvy byli zaměstnanci postaveni zcela na roveň poddaným. Také dobová právní teorie se na ně tak dívala, což vyplývá již z toho, že předpisy o propouštění a sbíhání čeledi a poddaných jsou formulovány v týchž člancích.⁷⁵

Mezi poddanským, resp. nevolnickým, a námezdním poměrem je však ten podstatný rozdíl, že po skončení smlouvou sjednané doby může zaměstnanec odejít. Ze zemského zřízení vyplývá, že záleží na vůli čeledína, zda po došluzení zůstane nadále u svého zaměstnavatele nebo odejde. Zemské právo tuto zásadu plně uznává a snaží se zajistit její skutečné provádění. Podle sněmovního artykulu z r. 1538, „jestliže by pak který pán služebníka, který doslouží propustiti a jemu listu dáti nechtěl, ten bude moci, opověda se jiné čeledi, k někte-

rému sousedu odjíti a jemu oznámíti a ten pán bude jej moci u sebe držeti až tomu pánu, u kterého sloužil, oznámí a byly-li by pře o to mezi tím pánem a služebníkem, mají o to přátely voliti a těmi rozeznáni býti“.⁷⁶ Tímto článkem je tedy legalisován útek služebníka po skončení námezdní smlouvy, pokud mu zaměstnavatel nechce dát k odchodu svolení. V zemských zřízeních pak je obsažen předpis, který vrchnostem ukládá služebníky po dosloužení propouštět, ale nestanoví výslovně sankce za neplnění tohoto ustanovení.

Pro právo odchodu po dosloužení byly zřejmě důvody v hospodářských zájmech šlechtý jako třídy. Jeden z důvodů nepochybně spočíval v tom, že za čeledíny byli najímáni „cizopanští“ poddaní, kteří by se prodlužováním čeledních smluv stávali poddanými nové vrchnosti.

Právo odchodu zaměstnanců po dosloužení vytvářelo pro velkostatek opět nebezpečí nedostatku pracovních sil a trhu práce. Proto hospodářská politika velkostatku směřovala k tomu, aby potřebný počet námezdních sil byl zajištěn, stejně jako u krátkodobého nájmu, vlastními poddanými. K tomuto cíli zřejmě směřují zákony o připoutání neosedlého obyvatelstva k půdě, které se prosadily již ve druhé polovině 15. století a které byly základem dalšího disponování pracovní silou neosedlého obyvatelstva a jeho přinucení k práci na vrchnostenském hospodářství.⁷⁷ Na velkých panstvích bylo takové množství neosedlých poddaných, kteří se musili živit námezdní prací, že by vždy byli stačili krýt potřebu pracovní síly ve vrchnostenském hospodářství.⁷⁸ Tito neosedlí však měli i jiné možnosti námezdní práce, namnoze mnohem výhodnější, a proto se stalo jejich najímání ve vrchnostenském hospodářství předmětem různých i dílčích předpisů.

Nejdůležitějším zdrojem čeledi pro vrchnostenské hospodářství byli sirotci vlastního panství. Správa sirotčích záležitostí byla v 16. století rozdělena mezi vrchnosti a obce. Po smrti jednoho nebo obou rodičů, pokud sirotci nebyli schopni sami vést hospodářství, byl statek zinventován a „prodán“ novému hospodáři, který jeho cenu po „veruňcích“ odváděl do sirotčí pokladny. Nedorpělí sirotci byli „ponechání u matere“ nebo předání příbuzným. Ve věku, kdy již byli schopni pracovat, odcházeli do služby nebo do učení a v dospělosti se měli sami zakupovat na grunty. Vrchnosti si vyhradily právo rozhodovat o tom, jakým způsobem se mají sirotci živit, což bylo smyslem instituce stavění sirotků. Na vánoce každého roku se musili všichni sirotci panství dostavit k soupisu. Stavění sirotků v předbělohorské době zcela zevšeobecnělo: „...ten pořádek a obyčej v tomto markrabství se zachovává a jest, že se těchto časův vdovy a sirotci jeden každý před vrchnost svú neb zřízené úředníky stavěti a hlásiti musejí a povinni jsou...“⁷⁹ Vrchnost měla přednostní právo na pracovní sílu sirotků. Teprve po zajištění vlastních potřeb dovolovala jejich zaměstnání u sedláků, řemeslníků apod. Poddaní vlastního panství měli při najímání sirotků přednost.⁸⁰

Sirotci, zaměstnaní na velkostatku, se neměli odlišovat od ostatních zaměstnanců. Měla jim být vyplácena mzda stejně jako jiným čeledínům. Sněmovní snešení nařizují: „... kteřížby sirotky své v službách měli, těm aby se služba slušná dávala a platila tak jako jiné čeledi“.⁸¹ Na těch panstvích, ze kterých se nám zachovaly účty, není vidět v platech rozdílu mezi vlastními a cizími čeledíny. Plat je vyplácen všem. Návrhy na opravení zemského zřízení z poloviny 16. století, však považují za nutné zařadit přímo do zřízení toto ustanovení: „Jakož mnozí páni své sirotky do dvorův a k potřebám svým v službu berou, ale žádné služby nic jim nedávají, než přátelé na ně z statku jich nakládají a opatrují; a to jest před pánem Bohem křivda, neboť Bůh praví, že jest dělník neb čeledín mzdy své hoden, též také že sirotkův a vdov ochrance bejtí máme. Pro uvarování hněvu Božího aby jeden každý pán tak dobře sirotku, jako jinému čeledínu svému, službu dávati a stravou slušně opravovati povinen byl, a křivdy nečinil. Neb to se trefuje, mnozí sirotci nemajíce zač na sebe šatů kupovati, poměrů, úzkou osobní závislost všech členů poddanské rodiny na vrchnosti ani přátel jejich na ně nemajíc co nakládati, z nouze utiekají a přátel jejich do druhé i třetí země někdy jich hledati chodí, a skrze to o živnosti a ku pokutám od pánův svých přicházejí; a což kde sirotek má, by jemu pak po mnoha létech na ruky jíti mělo, to páni berou.“⁸² Máme zde zřejmě co dělat se zevšeobecněním praxe sociálního řešení sirotčí otázky feudálním velkostatkem. Sirotci představovali pro velkostatek i poddané nejdůležitější zdroj laciné a zcela bezbranné pracovní síly.

Spolu s přirozeným zájmem o námezdní práci stačili sirotci v předbělohorské době krýt nejnnutnější potřebu čeledínů na panstvích. To však nikterak neznamená, že se v předbělohorské době vůbec nevyskytuje „stavění“ dětí poddaných, které zobečnělo až v pobělohorské době. Pro Čechy máme zajímavý doklad o „stavění“ dětí poddaných z r. 1614, kdy rytíř Václav Kekule ze Stradonic vydává poddaným svých čtyř vesnic privilegium, v němž se mimo jiné praví, že poddaní „... se obávají, aby budoucně skrze braní jim dítek jich do dvorů v tom nějakého nátisku v tom pocítovati nemuseli... , proto nemá jejich vrchnost budoucně... z týchž poddaných, který by toliko jednoho syna a jednu doeru měli, jak do dvora, tak ani k žádné jiné službě své vyzdvihovati a bráti... ; než který by poddaný více než jednoho syna měl, to volně a bez překážky každého člověka učiniti moci bude, s touto obzvláštní výminkou, aby jinam nikam týchž dítek jejich na cizí grunty nezadával ani komu k službě zavazoval, lečby kterež dobrovolně u koho bejtí a s radou rodičů se zadati neb sloužiti chtěl a chtěli.“⁸³

Sledování hospodářské politiky feudálního velkostatku v oblasti námezdní práce vykazuje prosazování stejné tendence jako v oblasti vrchnostenského obchodu. Nabývá-li směna na feudálním velkostatku přimusového monopolního charakteru, získává také námezdní práce, která se zbožní výrobou souvisí, zcela

jasně feudální, mimoekonomicky zdůvodněný charakter. Tam, kde nestačí robot, je poddaný přinucen k námezdní práci, o jejíchž podmínkách plně rozhoduje velkostatek, takže vliv trhu práce — i když existuje — je podstatně omezován.

Také otázku nevolnictví v předbělohorské době je třeba posuzovat pod zorným úhlem organizace pracovní síly na feudálním velkostatku. V diskusi, která se rozvinula o otázce „druhého nevolnictví“ ve střední a východní Evropě a zvláště v našich zemích, bylo věnováno mnoho pozornosti samotnému vymezení tohoto pojmu. Z dosavadní diskuse vyplývá, že „druhé nevolnictví“ jako označení postavení sedláků v období pozdního feudalismu v některých evropských zemích — přeneseně se tohoto termínu používá i pro označení celé epochy, v níž tato situace převládá — v sobě zahrnuje aspekt ekonomický a aspekt právní, které jsou v úzkém vzájemném vztahu.⁸⁴

Ekonomická základna nevolnictví je podle Skazkinovy formulace spojena „se vznikem a rozvojem v pozdním středověku rozsáhlého vrchnostenského hospodářství, založeného na robotní práci poddaných, připoutaných k půdě...“⁸⁵ Rozvoj robotního vrchnostenského hospodářství, zaměřeného na trh, je společnou ekonomickou základnou „druhého nevolnictví“ v celé střední a východní Evropě. Po právní stránce znamená „druhé nevolnictví“ zhoršení právního postavení poddaných, jejich připoutání k půdě, zhoršení jejich majetkoprávních poměrů, úzkou osobní závislost všech členů poddanské rodiny na vrchnosti apod.

Jestliže o obecném vymezení obsahu pojmu „druhé nevolnictví“ celkem není sporu, rozcházejí se názory o tom, kdy druhé nevolnictví vzniklo, jaké příčiny vedly k jeho vzniku a jaký je jeho vztah k ekonomice vůbec a k počátkům kapitalismu zvláště.

I když je zcela zřejmé, že „druhé nevolnictví“ je proces vývoje postavení poddaných a vývoje ekonomiky příslušných zemí, je pochopitelné, že se snažíme najít jeho počátek a stanovit jednotlivé jeho fáze.

Tak byla např. položena otázka, zda vůbec lze v českých zemích mluvit o „druhém nevolnictví“ v předbělohorské době. Míka a v jeho stopách Filomenko-Alexejev vyslovili názor, že o nevolnictví můžeme mluvit jedině tehdy, když v systému feudální pozemkové renty převažuje robot.⁸⁶ Míka při tom takřka vylučuje právní stránku nevolnictví a např. v zákonech o připoutání poddaných k půdě, formulovaných v 15. a 16. století, nevidí nějakou změnu v postavení poddaných.⁸⁷ Robot, byla podle jeho názoru v předbělohorské době ještě nepatrná a peněžní renta vysoko převažovala. Filomenko-Alexejev přejímá ze starší literatury a z ojedinelých pramenů názor o nepatrnosti robot. Právní aspekt nevolnictví sice uznává, ale má za to, že právní postavení poddaných se podstatně zhoršilo teprve v 17. století. Proto se uvedení

autoři domnívají, že v našich zemích nelze v předbělohorské době o nevolnictví mluvit;⁸⁸ nutno ovšem přiznat, že toto konstatování nevyznívá u nich zcela určitě. Jejich koncepce tedy spočívá 1. v názoru, že převaha roboty je rozhodujícím znakem nevolnictví a že v předbělohorské době robota v systému poddaných povinností nepřevažovala; 2. v opomenutí právního aspektu nevolnictví, resp. v názoru, že se právní postavení poddaných zhoršilo až po Bílé hoře. (Filomenko-Alexejev.)

Historikové, kteří za hlavní znak nevolnictví považovali připoutání k půdě a právní aspekt, viděli jeho začátek a vlastně i uzákonění v zákonech z konce 15. a počátku 16. století, týkajících se zákazu svobodného stěhování. Sovětský badatel Ozolin v Istorii Čechoslovakii tyto zákony považuje za právní prosazení nevolnictví.⁸⁹ Zde ovšem vzniká jeden důležitý problém. Všechny dosavadní výzkumy se totiž celkem shodují na tom, že ve druhé polovině 15. a počátkem 16. století nebyla ještě potřeba pracovní síly na velkostatku v českých zemích velká. Čím tedy bylo vyvoláno připoutání poddaných k půdě? Jak možno ekonomicky zdůvodnit vydání zmíněných zákonů?

Zajímavou koncepci vytvořila sovětská badatelka N. M. Pašajeva, která vidí ve vývoji nevolnictví v českých zemích dvě fáze, z nichž první, zahrnující 15. a 16. století, je charakterisována rozvojem neobilnářské výroby, kde rozhodující silou v zemědělské výrobě je práce čeledí, zatím co ve druhé, tj. v 17. a 18. století, velkostatek vyrábí obilí za pomoci robot osedlých poddaných.⁹⁰

Na tomto místě nemůžeme řešit všechny naznačené otázky, poněvadž postavení poddaných, jehož se týkají, není cílem této studie. Tak např. jsme nemohli zkoumat otázku, která forma feudální pozemkové renty v zatížení poddaných v této době převažovala.

Přesto však předcházející stránky dávají podnět k určitému příspěvku k otázce nevolnictví jako postavení poddaných. V polemice s Míkovými názory jsem poukazoval na problematičnost převahy roboty v systému feudální pozemkové renty jako hlavního znaku nevolnictví. Nevolnictví, pokud je mi známo, v tomto smyslu chápáno většinou nebylo. Nevolnictví je především určitým právním stavem, vyplývajícím z ekonomických podmínek, z potřeby pracovní síly poddaných na feudálním velkostatku. Není pro ně charakteristická převaaha renty v úkonech, ale právo vrchností na práci poddaných vůbec. Z Marxových a Engelsových poznámek o nevolnictví je zcela zřejmé, že klasikové chápali nevolnictví především jako určité právní postavení, jehož atributem byla robota — nikoli „převaha robot“. Engels dokonce zdůrazňuje nevolnictví jako předpoklad zvyšování robot. Ve své práci o postavení pruských sedláků např. o tom říká: „Jakmile byl dvůr zřízen, šlo už jen o to, dát k jeho obhospodařování do pohybu pracovní sílu poddaných. Dřívější robotní povinnosti sedláků, stanovené urbářem, pro tento účel nikterak nevyhovovaly... Jakmile však byl sedlák přeměněn v nevolníka, a ten zas římskými právníky postaven na roveň

římskému otroku, začal milostivý pán pískat docela jinak. Za souhlasu právníků a soudu žádal nyní od sedláků neomezené služby, kolik, kdy a kde se mu zlíbilo...“⁹¹

Ukázali jsme si již, že v předbělohorské době byl v právní praxi a v právním nazírání nárok vrchností na robotu poddaných prosazen a že se do značné míry prosadil i v ekonomice velkostatku: velkostatek byl převážně robotní. Tam, kde roboty nestačila, setkáváme se s formami nuceného nájmu, který opět zcela jasně vyplývá z nevolnictví.

Otevřená zůstává otázka, do jaké míry roboty poddané ve skutečnosti zatěžovaly. To objasní teprve analýza feudální pozemkové renty z hlediska poddaných. Již dnes však lze říci, jak ukazují ostatně i některé doklady, uvedené v této práci, že názor o nepatrném množství robot v předbělohorské době — několik dní do roka — bude nutno podstatně opravit. Tyto názory se v minulosti opíraly o záznamy specifikovaných robot v urbářích, ale nebraly v úvahu hlavní břímě, spočívající v robotách neurčených. A tak jsou roboty a nucená námezdní práce, rozvíjející se v předbělohorské době, jasným atributem nevolnictví.

A jaké bylo právní postavení poddaných v této době? Uveďme jen několik rozhodujících okolností: vrchnosti soustředily ve svých rukou veškerou moc nad poddanými, tj. moc správní, soudní, výkonnou a policejně trestní. Stát do poddanských poměrů zasahoval jednoznačně ve prospěch feudálů jako třídy. Státní instituce a soudy, které by vrchnostenské moci mohly konkurovat, se vůbec nevytvořily, což je jeden z důležitých znaků nevolnictví.

Poddaní byli připoutáni k teritoriu velkostatku. Jedině na tomto základě totiž se mohlo nevolnictví po právní a ekonomické stránce rozvíjet. Poddaní se přirozeně mohli stěhovat, ale jen se svolením vrchnosti a po splnění určitých podmínek, k nimž již v 16. století vždy náleželo osazení. Také pohyb neosedlého obyvatelstva byl vázán na svolení vrchnosti. Je přirozené, že k pohybu poddaných přesto docházelo a že připoutání k půdě a vázanost na svolení vrchnosti nebylo přísně dodržováno, jak ukazují např. práce Petráňovy; to však z hlediska nevolnictví není rozhodující. Zůstává ta skutečnost, že vrchnost měla pohyb poddaných ve svých rukou, při čemž se omezení netýkala pouze držitelů gruntů, nýbrž i jejich rodinných příslušníků a, jak jsme již uvedli, také neosedlého obyvatelstva. Procesní řízení o zběhlé poddané se zdokonalovalo, sankce za zbíhání a za přijímání zběhlých se zvyšovaly, při čemž se příslušné předpisy a ustanovení vztahovaly i na města.

I poddanské hospodářství bylo pod přímým dozorem vrchností a nedávalo poddaným příliš mnoho možností pro samostatné podnikání. Celá koncepce poddanského majetku z hlediska feudálního velkostatku směřovala k tomu, aby poddanské hospodářství bylo zálohou vrchnostenského podnikání. To však nevyklučovalo dílčí zlepšování majetkových práv poddaných, např. dosti časté udílení odúmrtního práva.

Označujeme-li termínem „druhé nevolnictví“ všeobecně postavení sedláků v období pozdního feudalismu ve střední a východní Evropě, musíme počítat s tím, že nevyhnutelně budou značné rozdíly jak mezi jednotlivými oblastmi, tak v průběhu procesu samého. Nevolnické poměry v českých zemích se např. značně liší od poměrů ve východním Německu, charakterisovaných expropriací; liší se také od poměrů polských, vyznačujících se vysokými robotami, i od poměrů ruských s nevolnickou prací přímo na velkostatku a s normami blízkými otroctví. Pro české poměry bude zřejmě typické poměrně pevné majetkové právo a snad i mírnější formy vykořisťování. V předbělohorské době se nevolnictví teprve rozvíjí a není zdaleka tak drastické jako ve druhé polovině 17. století, kdy roboty silně vzrostly. Je však nepochybné, že počátky procesu narůstání robot nutno hledat v období rozvoje vrchnostenského hospodářství a obchodního podnikání velkostatku koncem 15. a počátkem 16. století a že některé jeho náznaky lze pozorovat, jak ukázal Graus, dokonce již v předhusitské době.⁹² Pro české poměry bude specifické také to, že právní formulace nevolnictví, tak jak ji známe ze zákonů z konce 15. a počátku 16. stol., do jisté míry předběhla jeho ekonomickou náplň. Feudálové zde totiž využili své naprosté hegemonie ve státě a v legislativě, slabosti královské moci a snad i porážky revolučních složek husitského hnutí k tomu, aby vytvořili právní poměry, které by i v budoucnosti vyhovovaly potřebám velkostatku, takže při dalším zvyšování tlaku na poddané nemusely být zaváděny žádné nové právní normy. Tak právní vymezení postavení poddaných, provedené koncem 15. a počátkem 16. století vyhovovalo i v pozdější době, dokonce i po Bílé hoře. Nelze vyloučit ani možnost, že již koncem 15. a počátkem 16. století byly tyto zákony diktovány potřebou pracovních sil na některých panstvích.

Vycházíme-li tedy z toho, že a) právní stránka nevolnictví byla již v předbělohorské době vytvořena a b) forma robotního velkostatku a nucené práce se již v této době prosadila, i když ne v té míře jako v době pobělohorské, dojdeme k závěru, že „druhé nevolnictví“ ve své mírnější a pro české země specifické formě bylo již v předbělohorské době faktem.

Na specifičnost vývoje „druháho nevolnictví“ v českých zemích v předbělohorské době působilo mnoho činitelů, z nichž velký význam měla právě ekonomická struktura feudálního velkostatku, charakterisovaná poměrně malým rozsahem polnohospodářství a svým zaměřením na obchodní vykořisťování poddaných, které předpokládalo poddaného s prosperujícím hospodářstvím. Nicméně však na to, jakého stupně a forem nevolnictví v českých zemích dosáhlo, nepůsobily jen objektivní hospodářské poměry, ale také intenzita odporu poddaných proti vrchnostenskému útlaku.
